

SZAKOLCZAI ATTILA

HÁBORÚS BŰNÖSÖK ELÍTÉLÉSE AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN

Sokáig titok övezte az 1956-ot követő politikai megtorlás méreteit. Itthon szigorú tabunak számított, hányszor és kiket akasztott a hóhér, az emigráció pedig becslésre, találgatásra szorult, és mint a nyolcvanas–kilencvenes évek kutatásaiból kiderült, erősen fölébecsülte a jogerős halálos ítélet alapján kivégzettek számát.¹ 1984-ben Rainer M. János tett kísérletet arra, hogy bár illegális körülmények között, de a lehetőségekhez képest (sőt azokon túl) a tudomány eszközeivel határozza meg a valós számokat, a „részleges statisztikák, korabeli sajtóközlések és a tendenciózus történeti irodalom”² segítségével. 1989-ben, Nagy Imre és kivégzett társai újratemetésére készülődve különösen fontos lett volna tudni, hogy az 1956 után kivégzettek közül kik azok, akiket ténylegesen 1956-os szerepükért juttattak hóhérekre, de az idő rövidsége nem tette lehetővé az egyre szaporodó ötvenhatos „mártírlisták” szakszerű, minden kétséget kizáró megoldást hozó szűrését, ellenőrzését.

1991 tavaszától intézetünk egy kutatócsoportja többéves kutatómunkával feltárta azokat az ügyeket, amelyekben jogerős halálos ítélet született és az ítélet végrehajtására is sor került. 1994-ben közzétett eredményeink szerint³ 1956. november 4-e és 1961. augusztus 26-a között összesen 341 embert végeztek ki Magyarországon, közülük 229 kivégzett esetben szabták ki a forradalomban vitt szerepért a legsúlyosabb büntetést, 112 esetben azonban az ítéletnek semmi köze nem volt 1956-hoz.

Az azóta eltelt tíz évben számos új forrás vált hozzáférhetővé, így 1994-es eredményeinket némileg pontosítani lehet. Kiderült például, hogy az egyik miskolci kivégzett, akit statáriális eljárásban ítélték halálra, tagja volt egy fegyveres csoportnak, és noha a bírósági iratokban nem esik szó ötvenhatos szerepéről, a vizsgálati iratokban van rá utalás, és ezt megerősíti egy 1960-ban mások ellen indított büntetőeljárás is. Az arányok azonban nem változtak lényegesen: a korszakban kivégzettek közel kétharmad részét juttatták Kádár bíróságai forradalmi tevékenység vádjával hóhérekre, mintegy 230 főt.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor történészek ennél lényegesen többre, továbbra is közel 400-ra teszik a jogerős halálos ítélet alapján kivégzettek számát.⁴ Az ő kutatási eredményeiket felhasználva vésték márványba az 1956-os mártírok nevét a Kisfogház Emlékhelyen, a Pongráz Gergely-féle 56-os kápolnában és talán másutt is.

1 Méray Tibor 2000–2500-ra tette a halálos ítéletek számát, Krassó György ezernél többre.

2 Rainer (1989) 5. p.

3 Bak et al. (1994) 237–256. p.

4 „Azt azonban megalapozottan állíthatjuk, hogy a megtorlás időszakában állam elleni és politikai jellegű cselekmények címén több mint 20 ezer embert ítélték el, és a kivégzett áldozatok száma kb. 400 volt.” M. Kiss–Kahler (2002) 170. p.

Kahlerék azonban – meglátásom szerint – nem jártak el kellő körültekintéssel, és ötvenhatos mártírnak tekintettek számos olyan kivégzettet is, akinek semmi lényeges köze nem volt sem a forradalomhoz, sem a szabadságharchoz – illetve akiknek személyes története a végteleben sem találkozik 1956 történetével. Nagyobbik részüket köztörvényes cselekmények, általában gyilkosság vagy szándékos emberölés vádjával ítélték halálra és végezték ki, de van közöttük egy jól körülírható politikai csoport is. 1958 májusától ugyanis Biszku Béla belügyminiszter utasítására a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya hálózati felderítő, majd kutató- és vizsgálati munkát indított 385 olyan személy ellen, akik a második világháború idején vagy azt megelőzően kommunisták, baloldaliak vagy egyéb okból üldözöndők (például zsidó származásúak) ellen indított eljárásokban vettek részt, és ennek során háborúsnak vagy népellenesnek minősülő bűncselekményeket követtek el. Közülük végül 94 fő ellen indult 1959–60-ban bírósági eljárás, a halálos ítéletet 36 emberen hajtották végre.⁵

Ma még nem válaszolható meg egyértelműen, milyen okból, milyen céllal került sor e nagy-szabású akció elindítására. A kutatás jelenlegi állása szerint része lehetett ebben a személyes bosszúállás igényének (az eljárás alá vontak közül számosan 1956 után – de sokszor előtte is – vezető pozíciót betöltő személyeket vallattak 1945 előtt), az önigazolás szándékának (hogy a bíróságok valóban az arra érdemeseket, a fasisztákat, a népellenes bűncselekmények elkövetőit üldözik) és annak, hogy a figyelem különböző okok miatt a Horthy-korszak felé fordult (vagy igyekeztek oda fordítani). Nem lehetetlen az sem, hogy még Péter Gábor letartóztatásával – pontosabban az egyik ellene kidolgozott koncepcióval – kezdődött az eljárás, de a vizsgálati szervek rendkívüli leterheltsége 1958-ig nem hagyott időt a terv realizálására, de az sem kizárt, hogy egy véletlen indította el a lavinát: az egyik 1959-ben kivégzett csendőrnnyomozó felesége ugyanis feljelentette férjét Marosán Györgynél, több-kevesebb részletességgel leírva annak viselt dolgait. A témában folytatni kívánom a kutatást, e helyütt csupán négy olyan személy életrajzát adom közre, akiket a forradalom emlékének ápolására létesített helyeken 1956 mártírjaként tartanak számon. A forradalom hősei előtt tisztelegve – bárha akaratlanul – előttük is fejet hajtunk.

BÁRDOS JÁNOS

Bárdos János a Somogy megyei Vizváron született 1902. november 21-én. A polgári iskola két osztályának elvégzése után, 1923-ban jelentkezett csendőrnnek. A pécsi csendőriskola tíz hónapos járőrtársi és járőrvezetői tanfolyamának elvégzése után a németkéri csendőrrésre helyezték próbacsendőrként. Itt 1927-ig teljesített szolgálatot. Ezt követően 1933-ig Pakson volt, már mint csendőr őrmester. Ekkor még csak köztörvényes ügyekben folytatott nyomozásokat. 1933-ban Nagyszékelyre helyezték, ahol őrsparancsnok-helyettes lett. Kiemelkedő nyomozói munkája elismeréseként 1935-ben – egy rövid pécsi kitérő után – a Csendőrség Központi Nyomozóparancsnokságára vezényelték, ahol a nemzetiségi alcsoporthoz került. Mivel kitűnően beszélt szerbül, a délszláv csoporthoz osztották be nyomozónak. Még a harmincas években átvezényelték a Kudar Lajos csendőr ezredes vezette baloldali csoportba. 1939-ben nyomozó alcsoport-vezető volt.⁶ A baloldali csoport feladata az illegális kommunista mozgalom felderítésén túl a szociáldemokrata párt, a szakszervezetek, a kiscgazdapárt, valamint a polgári ellenzéki pártok ügyében indított nyomozások lefolytatása volt.⁷

⁵ Cseh (2000) 5. p.

⁶ Horváth Sándor és társainak vizsgálati iratai (a továbbiakban Horváth Sándor...), Bárdos János jegyzőkönyve 1959. január 22. ÁBTLL V-145849/1.

⁷ Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve Recsk, 1952. szeptember 5. ÁBTLL V-145849/1.; Kaiser (2002) 58. p.

1941. április végén Kudar Lajos Szombathelyen át Csáktornyára vezényelte Bárdost, aki egy hat főből álló nyomozócsoport közvetlen parancsnoka lett. A Muraközben a bevonulást követően – a magyar–horvát területi vitára való tekintettel – nem került rögtön sor a katonai közigazgatás felállítására, a lakosság tömeges internálására és kitelepítésére, elmaradt a Bácskában alkalmazott véres pacifikáció.⁸ A csendőrök feladata volt a jugoszláv hadsereg hátrahagyott fegyverzetének összegyűjtése, a horvát nemzetiségi szervezkedések felderítése és minden olyan alulról jövő kezdeményezés felszámolása, amely a terület Horvátországhoz csatlakozását tűzte volna célul.⁹ Bárdosék a csáktornyai tanítóképző épületében állították fel főhadiszállásukat.

A városban és környékén májusban kéziratot röpcédulák, valamint felfeliratok jelentek meg; ezek egyszerre támadták a németeket és a magyarokat, Hitlert és Horthyt.¹⁰ A nyomozás harmadik napján a csendőrök tetten értek két fiataalt, akik a vallatás hatására több társukat megnevezték, így a nyomozást kiterjesztették Muraszombatra, ahol újabb személyeket vettek őrizetbe.¹¹ Az őrizetesek létszáma igen hamar meghaladta a nyolcvan főt, megtalálták a kommunista párt nyomdáját, és lefoglalták a Vörös Segélyre összegyűjtött pénzt.¹² Már a nyomozás kezdetén őrizetbe vettek a horvát nemzetiségűek mellett magyar származású (legalábbis magyar nevű) lakosokat és a kommunista párt tagjait is (jóllehet a párt csak a Szovjetunió megtámadását követően kezdeményezett szabotázs- és diverzánsakciókat, az azt megelőző időszak részint a felkészülést szolgálta, a Jugoszlávia szétesésével megszakadt kapcsolatok újjáépítését, de a passzivitás oka volt a Ribbentrop–Molotov paktumból következő politikai bizonytalanság is). A csendőrnnyomozók, köztük Bárdos már ebben a korai szakaszban is alkalmaztak úgynevezett fizikai kényszerítő eszközöket: a beismerő, illetve felderítő vallomások kicsikarása érdekében általános volt, hogy gumibottal verték az előállítottak meztelen talpát és tenyerét.¹³ Azokat az őrizeteseket, akik ellen a bírósági eljárás megindításához elegendő terhelő anyag gyűlt össze, 1941 nyarán adták át a pécsi bíróságnak, Bárdost azonban ekkor már a Muraközből Bácskába helyezték.

Bácskában már szinte napokkal a Szovjetunió megtámadása után szabotázsakciókat szervezett a Jugoszláv Kommunista Párt. Több helyen felgyűjtötták a betakarított termést, megtámadták a vasútvonalakat, néhány esetben a csendőrijárőröket is. A vajdasági kommunisták az antifasiszta küzdelmet kezdettől összekapcsolták az osztály nélküli társadalom megteremtéséért folytatott harccal, így a mozgalomhoz nemcsak szerbek, hanem magyarok is csatlakoztak.¹⁴ 1941. július és október között 35 szabotázsakció történt Bácskában,¹⁵ ezért 1941. június 30-án

8 Magyar adatok szerint 1435 halálos áldozatot követelt a Délvidék katonai megszállása. 1941. április folyamán 313 főt végeztek ki statáriális eljárásban meghozott halálos ítélet alapján, 1122-en tűzharcban estek el, vagy ítélet nélkül lőtte agyon őket a katonaság. Buzási (1963) 15–16. p.

9 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. január 30. ÁBTl V-145849/1.; A. Sajti (1987) 39. p.

10 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. január 30. ÁBTl V-145849/1.

11 Horváth Sándor..., Széplaki Vendel jegyzőkönyve 1959. március 4. Uo.; Muraszombaton elsőként Stivan Huziant tartóztatták le. A. Sajti (1987) 135. p.

12 A. Sajti (1987) 135. p.

13 „Azokat a kommunistákat, akik nem akartak beszélni, gumibottal megtalpaltuk, vagy a tomporába vertünk. A talpverést úgy alkalmaztuk, hogy az illető személyt felfektettük egy padra, felemelttük a lábát, és úgy vertük a talpát. A veréseket döntően én, Széplaki [Vendel] és Kárpáti [János] hajtottuk végre.” Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. január 30. ÁBTl V-145849/1.

14 A szabotázscelemek vadjával elsőként őrizetbe vettek között volt Munkás Mihály, Kurel István és Orbán Pál. A. Sajti (1987) 135. p.

15 Uo. 136. p.

kiterjesztették azon bűncselekmények körét, amelyek elkövetőit statáriális eljárás alá lehet vonni, majd Werth Henrik vezérkari főnök a Csendőrség Központi Nyomozóparancsnokságával, valamint a rendőrséggel együtt nyílt nyomozást rendelt el a térségben. Ennek vezetői Fóty Ferenc csendőr őrnagy, Bakonyi István csendőr százados és Horkay József csendőr őrnagy (az Újvidék székhellyel felállított V/1-es csendőr nyomozó alosztály parancsnoka) voltak. A nyomozók közvetlen parancsnoka Juhász István csendőr alhadnagy volt.¹⁶ A gyors rendteremtés érdekében hosszú hónapokra Újvidékre települt a törzsalsosztály számos nyomozója, miközben vidéki (Szeged, Debrecen stb.) nyomozó alosztályokról is Bácskába rendelték nyomozókat.¹⁷

A szerbül anyanyelvi szinten beszélő Bárdosnak egyszerre volt gyakorlata a nemzetiségi és a kommunista ügyekben folytatott nyomozásokban, ezért 1944 őszéig az újvidéki nyomozó alosztály egyik meghatározó alakja maradt, aki állandóan a közvetlen parancsnok, Juhász István alhadnagy mellett volt.¹⁸ Topolyán, Zomborban, Szenttamáson, október végétől pedig Újvidéken vett részt a nyomozásokban. Az első három településen mintegy 70–80 embert vettek őrizetbe, többségüket a kihallgatás után Újvidéken állították a vezérkari főnök különbírósa elé, de Szegeden is hoztak ítéleteket a Bácskában őrizetbe vettek ellen. 1942 márciusára, amikor befejezték a nyílt nyomozást, hatszáz (más forrás szerint ezer) főre nőtt az őrizetbe vettek száma (nem számolva a később tárgyalandó razziaik során lefogott és bírósági tárgyalás nélkül kivégzett személyeket).

A csendőrnnyomozók vallatási módszerei a letartóztatottakkal szemben Bácskában kezdetől nagyon kegyetlenek voltak. Erre ösztönözték őket a tényleges ellenállás különböző formái, saját félelmük a csetnik veszélytől, de elsősorban az, hogy a kezükre kerültek sokszorosán ellenségnek minősültek, olyan kártékony elemnek, amely semmi kíméletet nem érdemel. Az őrizetbe vettek többsége szerb volt vagy zsidó, és mindnyájan kommunisták voltak, legalábbis a csendőrök szemében.

A csendőrnnyomozók kegyetlenkedéseit eltűrték, sőt ösztönözték parancsnokaik, akik szemet hunytak olyan nyilvánvaló szabálytalanságok fölött, mint a csendőrségnél nem rendszeresített gumibot, valamint elektromos induktor használata a kihallgatások során.¹⁹ Horkay József „hangsúlyozta, hogy minden eszközt fel kell használni a nyomozás eredményességének érdekében”.²⁰ A felsőbb parancsnokság elvárása is a brutális rendteremtés volt, a déli hadsereg csendőri csoportparancsnoksága a csendőröket nagyobb szigorra utasította a szerbekkel szemben, kötelezve minden parancsnokot, hogy „a legkisebb gyanú esetén is sújtsa le rájuk”.²¹ Egyébként meg nem engedett eszközök és módszerek alkalmazását tette lehetővé az utasítás egy passzusa, külön kiemelve: „Egy kis szolgálati túllépés a magyar állam érdekeit szolgálja, ennek a célnak az érdekében pedig könyörületnek és elnézésnek helye nem lehet.” A katonai közigazgatás vezetőjének bizalmas parancsa is arra utasította a csendőröket, hogy segítsék elő a „legkíméletlenebb statáriális ítélezést” a szabotázsakciók

16 Juhász Istvánt 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, és kivégezték.

17 Horváth Sándor..., Tevely József jegyzőkönyve 1959. február 3. ÁBTL V-145849/1.

18 Horváth Sándor..., Hunteleky József jegyzőkönyve 1959. március 6. Uo.

19 „Azokat a kommunistákat mind megvertük gumibotokkal, akik nem vallottak az ügyre, vagy társaikra. Bántalmazás azonban a tiszték részéről megengedett dolog volt – bár a szolgálati utasítás ezt tiltotta. A gumibot nem is tartozott a felszerelési tárgy[ak] közé, mégis volt nekem is, és a többi kihallgatónak is.” Horváth Sándor..., Major János jegyzőkönyve 1959. március 19. ÁBTL V-145849/2.

20 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. február 3. ÁBTL V-145849/1.

21 Idézi A. Sajti (1987) 79. p. A következő idézet is innen.

elkövetőivel szemben.²² Mindezek nyomán a Délvidéken általános volt a különböző testrészek, leginkább a meztelen talp és a kéz gumibotozása, a gúzsba kötés. Az őrizeteket több esetben villanyárammal kínozták, máskor frissen reszelt tormával töltött zacskót húztak a fejükre. A csendőrök általában együttműködtek a bánáti német megszálló erőkkel, az SS-szel és a Gestapóval.²³

1941. október elején az egyik partizántevékenységgel gyanúsított férfit „tekintettel arra, hogy nem akart beszélni, gúzsba kötöttük és megtalpaltuk. Ennek hatására elmondotta, hogy találkája van Radivoj Ćirpanovval, a kommunista párt egyik tartományi vezető tagjával. Megnevezte a pontos időt és helyet, ahol a találkozásnak meg kellett történni az esti órákban.”²⁴ Ćirpanov (akiről a csendőrök már korábban is hallottak, de csak a mozgalmi nevét ismerték) tagja volt a vajdasági tartományi bizottságnak. Jugoszlávia felosztása után a tartományi bizottság vezetői közül egyedül ő maradt Bácskában – a többiek a német megszállás alá került Bánátban rekedtek –, ő lett a bácskai partizánok politikai biztosa.²⁵ A megbeszélte találkozásnak vélhetően az volt a célja, hogy a szervezkedés Ćirpanov vezette ágát, a bácskaiakat összehozza a felsőbb politikai vezetéssel és a Bánátban működő partizánokkal, erről azonban a vallomástevő nem tudott vagy hallgatott.²⁶ A Ćirpanov letartóztatására kiküldött egységbe Bárdos János is bekerült. Október 5-én a letartóztatott vallomástevő az utcán azonosította Ćirpanovot, aki egy fiatal lánnyal, a tartományi kommunista vezetés tagjával, Gordana Ivačković orvostanhallgatóval érkezett a találkozóra. Ćirpanovot távolról kísérte két Bánátból érkezett kommunista vezető: Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković, a vajdasági tartományi bizottság titkárai. A csendőrök csak egy személyt vártak, ezért mielőtt Markovićék is a lezárt részre érkeztek volna, igazoltatták Ćirpanovot, aki azonnal lőtt, de nem talált, őt azonban lelőtték a csendőrök. „Ćirpanov lövésektől találva a fal mellé zuhant, és még innen is lövöldözött, míg Juhász István ki nem taposta kezéből a pisztolyt. Haldokolva szállítottuk kórházba, ahol pár órány belül meghalt.”²⁷ A Ćirpanovot távolról kísérő Zrenjanin és Marković igyekezett elmenekülni a túlerő elől. Egy véletlenül a feleségével arra sétáló honvéd főtörzsőrmester, Kecskeméti József megpróbálta feltartóztatni őket, mire agyonlőtték. Zrenjanin és Marković ekkor még elkerülték a letartóztatást.

Az akció során Bárdos János tette ártalmatlanná Ivačkovićot, akit őrizetbe vettek. „A kihallgatások elején tagadott, még a nevét sem volt hajlandó megmondani. Nagyon megvertük. Gúzsba kötöttük, és úgy vertük a talpát. Ennek hatására több személyt megnevezett, akiket őrizetbe vettünk.”²⁸ Ivačković vallomása alapján sikerült feltárni a bácskai kommunista szervezkedés vezérkarát, adatokat szolgáltatott a párt szervezeti felépítéséről is. A Sajti Enikő szerint a „a testi szenvedések hatására nemcsak a legszükségesebbeket vallotta be, mint anyyi társa, hanem hajlandó volt együtt is működni a nyomozókkal”.²⁹ 1941. november 21-én Újvidéken huszonöt társával őt is a Dominich Vilmos hadbíró százados vezette különbíróság elé állították. A vezérkari főnök úgynevezett repülő bírósága tizenöt halálos ítéletet hozott. Szom-

22 A. Sajti (1987) 136. p.

23 Már 1941 nyarán közösen hallgatták ki az Újvidék határában tűzharc során elfogott partizánokat. Uo.

24 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 18. ÁBTL V-145849/1.

25 A. Sajti (1987) 132. p.

26 Horváth Sándor..., Konec Elek önvallomása 1959. január 13. ÁBTL V-145849/1.

27 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 18. Uo. Az 1959-ben eljárás alá vont és halálra ítélt csendőrök közül egyedül Bárdos János vett részt a Radivoj Ćirpanov elleni akcióban.

28 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 18. ÁBTL V-145849/1.

29 A. Sajti (1987) 149. p.

bathelyi Ferenc vezérezredes négy főnek, köztük az elsőrendű vádlott Ivačkovićnak megkegyelmezett.³⁰

Egy nappal a bírósági ítélet előtt Bárdost társaival Alsókobol községbe küldték egy Milan Novoselac nevű partizán letartóztatására, akire egyik megvert társa vallott. Novoselac fegyverrel fogadta a csendőröket, Bárdosék rövid tűzharcban agyonlőtték. Helyette a csalládtagjait kísérték be a csendőrségre, két nőt és egy kislányt, akiket kihallgatásuk után hazaengedtek.³¹

A nyílt nyomozás eredményesnek tűnt: 1941. november végén úgy látszott, hogy befejeződött a délvidéki kommunista szervezetek felgöngyölítése, s a párt igen súlyos veszteségeket szenvedett.³² Amennyiben így volt, hamar újjászerveződött a mozgalom, és már 1941 decemberében egyre sűrűbben került sor fegyveres összetűzésre a nyomozást végző vagy a letartóztatás végrehajtására érkező csendőrök és a partizánok között. Rálóttek a járőrre Csurog határában és Mozsornál, Zsablyán pedig december 17-én agyonlőtték a járőr parancsnokát. A katonai közigazgatás vezetése már 1941 augusztusában tervezte, hogy szabotázsakciók esetén túszedéssel, illetve tömeges razziákkal rettentik el a lakosságot az ellenállástól.³³ Erre végül 1942 első napjaiban került sor Dél-Bácskában, elsőként a Sajkás-vidéken, Zsablyán és Csurogon, ahol 1941 nyara óta számos szabotázsakciót követtek el a partizánok, és ahol már addig is több halálos áldozatot követelt a magyar csendőrséggel, illetve honvédséggel vívott harc.

Bárdos Jánosnak fontos szerepe volt a zsablyai razzia elindításában: Juhász István csendőr alhadnaggyal ő bírta szóra azt a (magyar nevű) fiatal lányt, aki bevallotta, hogy az egyik Zsablya környéki tanyán több partizán bujkál, köztük a bátyja.³⁴ Bárdos részt vett az 1942. január 4-i, a partizánokkal vívott tűzharcban: Juhász István akkor vezényelte ki a tanyához, ahol a partizánok megbújtak, amikor az elfogásukra küldött Ökrös Vince vezette egység elégtelennek bizonyult a feladat végrehajtására, és Ökrös erősítést kért a parancsnoktól. Részt vett a következő napokban végrehajtott razziában is, ő volt az egyik nyomozó, aki a zsablyai község-házán kihallgatta az előállított gyanúsítottakat. Legalább egy alkalommal részt vett egy csoport kikísérésében a Tisza-partra, akiket ott csendőrök és zsablyai, valamint temerini civilek

30 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 18. ÁBTLL V-145849/1. Ivačković „árulását” hosszasan taglalja Hollós Ervin, aki szerint nagyrészt az ő vallomása alapján sikerült felgöngyölíteni a csendőröknek a bácskai kommunista mozgalmat. Hollós (1971) 295–300. p. Ivačković diabolikus figurává vált a második világháborúról kialakult szerb legendáriumban. Ő lett Szimin Magda dokumentarista regényének negatív főhőse. Eszerint Ivačković már őrizetbe vétele előtt a csendőrség tügynöke volt, aki a mozgalom számos tagját buktatta le, a börtönben is egészen kivételes bánásmódban volt része. Szimin azonban nem ad választ arra, hogy ha így volt, miért kellett megkínózni, halálra ítélni, majd a kegyelem után a márianosztrai börtönbe, onnan pedig egy németországi táborba hurcolni, ahonnan csak a háború befejeződése után szabadult a többi fogollyal együtt. Szimin (1959).

31 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 12. ÁBTLL V-145849/1.

32 A. Sajti (1987) 150. p.

33 Uo. 136. p.; „A területet át kell fésülni, [a] községekben pedig razziát kell tartani. Mindazon helységekből, ahol ilyen tüzesetek előfordulnak, megtorlásképpen túszoikat kell szedni, és azokat egyelőre internálni kell.” Werth Henrik vezérkari főnök 34. sz. bizalmas katonai közigazgatási parancsát közli Buzási (1963) 31. p.

34 „Azok[at] a személyek[et], akik nem voltak hajlandók beszélni, gúzsba kötöttük, és úgy vertük a talpát gumibottal, míg meg nem nevezte kommunista kapcsolatát. A súlyos testi fenyegetések hatása alatt az őrizetbe vett személyek döntő többsége beismerő vallomást tett. Így tudtuk meg az egyik letartóztatottól, hogy Zsablya környékén Popovics Gábor [Gavrilo Popović] tanyáján több partizán bujkál.” Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 23. ÁBTLL V-145849/1. A vallomástevő lány bátyja a partizánegység politikai biztosa volt. Elestett a csendőrökkel vívott tűzharcban. A. Sajti (1987) 152. p.

agyonlőttek, és holttestüket bedobták a Tiszába. Bárdos szolgálati pisztolyával lőtt az összekötözött kezű foglyokra.³⁵

A razziák után hasonló tömeges kivégzésekre már (magyar részről) nem került sor, egyes személyek ítélet nélküli kivégzésére azonban igen. 1942. február 2-án, három nappal azt követően, hogy Szombathelyi Ferenc vezérezredes parancsot adott a dél-bácskai razzia befejtésére, Juhász István alhadnagy Bárdost és társait küldte ki két partizántevékenységgel vádolt nő letartóztatására. A partizánok nem engedték be a csendőröket a házba, fegyveresen védekeztek, de nem sok esélyük volt a golyószóróval és géppisztollyal ellátott, határvadász rajjal megerősített csendőrökkel szemben. A hivatalos verzió szerint a keresett személyek a tűzharcban estek el,³⁶ Bárdos János vallomása alapján azonban valószínűbb, hogy a két nőt a harc után lőtték agyon.³⁷ Az akció során sebesülten a csendőrök fogságába esett Djordje Zlicic, a kommunista párt tartományi bizottságának tagja, a Jugoszláv Ifjúkommunista Szövetség tartományi titkára.³⁸

Már a délvidéki, 1941–42-es nyílt nyomozás kezdetén felmerült a gyanú, hogy az ottani kommunista mozgalom a fővárosban tanuló, Délvidéken született diákokon keresztül kapcsolatban áll budapesti baloldali, elsősorban kommunista szervezkedésekkel. A délvidéki szál felgöngyölítésére már 1942 januárjában Újvidékre ment egy csendőrnnyomozó Budapestről;³⁹ a vizsgálat azt követően vezetett eredményre, amikor két, a magyar fővárosban beszervezett diákot visszaküldtek a Délvidékre.⁴⁰ (Az ötvenes években egyikük Zenta város párttitkára lett – 1943–44-ben éppen az itt működő kommunisták felderítése volt a feladata –, a másik pedig Belgrádban jutott magas párttiszségre.⁴¹) Az 1942 őszen Budapesten elfogott délvidéki származású kommunistákat is Újvidékre szállítottak. A kiterjedt nyomozás eredményeképpen derítették fel a csendőrök Svetozar Marković tartományi bizottsági szervezőtitkár újvidéki rejtkehelyét (akinek 1941 októberében alig sikerült elmenekülnie a csendőrök elől). Marković és társai tűzharcot vívtak az elfogásukra kirendelt Bárdosékkal, akik végül füstgránátokat dobtak a rejtkehelyre, így tudták az ellenállást felszámolni. Marković őrizetbe vétele előtt agyonlőtte egyik társát, akit árulónak vélt, valamint Branko Báíícot, aki a felsőbb pártvezetéssel állt kapcsolatban, hogy a kínzások hatására ne tudjon vallomást tenni, majd öngyilkosságot kísérelt meg, de életben maradt, így bíróság elé tudták állítani.⁴² Újvidéken halálra ítélték, és 1943. február 9-én kivégezték.⁴³

Bárdos János délvidéki tevékenységéért megkapta a Magyar Bronz Érdemérmét a hadiszalagon.

Az újvidéki kommunista-, illetve partizánellenes nyomozásoknak csak 1944 kora őszen vetett véget a front közeledése. A csendőrség őrizetében lévő foglyokat átszállították a topolyai

35 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 23. ÁBTL V-145849/1.

36 *Csendőrségi Lapok*, 1942. március 1.

37 „Ekkor már a két nő az udvaron feküdt, és az utolsókat vonaglották a kapott lövésektől.” Horváth Sándor...,

Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 27. ÁBTL V-145849/1.

38 A. Sajti–Markó (1985) 452. p.

39 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. február 24. ÁBTL V-145849/1.

40 Horváth Sándor..., Palotás Ferenc önvallomása 1959. március 11. Uo.

41 Arra nézve az eddig feltárt iratokban nincs adat, hogy a magyar vizsgálati szervek megosztották-e ezt az információjukat a jugoszlávokkal. Nem valószínű, hiszen a délvidéki ügyekben nem vettek föl helyszíni tanúvallomásokot, ellentétben az erdélyi esetekkel, ahol Kolozsváron és Bukarestben is sor került tanúvallomások felvételére. Uo.

42 Horváth Sándor..., Horváth Sándor jegyzőkönyve 1959. május 5. ÁBTL V-145849.

43 A. Sajti (1987) 195. p.

internálótáborba, onnan gyalogmenetben Bácsalmáson keresztül Nagykanizsára. Aztán Komáromba hajtották tovább a menetet, ahol átadták az SS-nek, akik Németországba kísérték őket. Az őrizetbe vettek közül mindössze hárman tértek vissza.⁴⁴

Bárdos János a Délvidék kiürítésekor Budapestre vonult vissza. Állomáshelye a Böszörményi úti csendőrlaktanya volt. Egy alkalommal osztották be partizánvadászatra, a háromfős egységnek ő volt a parancsnoka. A budai hegyekbe rendelték ki őket, de partizánokkal nem találkoztak.

Bárdost 1948. december 17-én internálták, megjárta a recski tábort is, 1953-ban szabadult.⁴⁵ Szentendrére költözött, ahol a papírgyárban helyezkedett el anyagmozgatóként. Itt megismerte és a következő évben feleségül vette Koller Stefániát. Visszahúzó életem élt, 1956-ban nem vett részt a forradalomban. „Az ellenforradalom ideje alatt Szentendre községben nem fejtett ki olyan tevékenységet, amivel az ellenforradalmat támogatta volna. A községben ebben az időben nem lehetett látni. Bárdos János a Szentendrei Papírgyárban az ellenforradalom ideje alatt az üzemi munkástanácsnak tagja volt. Az adatszolgáltatók elmondása szerint azonban nem fejtett ki ellenséges tevékenységet, mivel megválasztása az ő tudta nélkül történt. A munkástanácson belül úgy ismerték, mint aki a legpasszívabb magatartást tanúsít[ja]. Munkahelyére 1956. november 28-ig bejárt, rendszeresen dolgozni. Munkahelyén mint ellenforradalmi tevékenységet rá vonatkozóan csupán annyit tudnak, hogy [a] munkástanácsnak volt a tagja.”⁴⁶

Az eljárásban a bíróság bizonyítottan tekintette, hogy Bárdos János a délvidéki nyomozások során rendszeresen és folyamatosan kínozza az általa kihallgatott foglyokat, valamint hogy 1942 januárjában a zsabylai razziában legalább egy alkalommal részt vett foglyok tömeges kivégzésében a Tisza-parton, amikor nemcsak kísérő volt, hanem maga is lőtt. Ezen cselekményeit Bárdos is beismerte, vallomását több letartóztatott társa terhelő vallomása megerősítette.⁴⁷ Az 1959-ben eljárás alá vontak egyike sem számolt be arról, hogy az eljárás alatt bántalmazták volna, hogy erőszakkal kényszerítették beismerő vallomása megtételére, miközben az annak idején Bárdosék által kihallgatottak közül a bíróságon többen is rávallottak egykori vattalóikra, például az 1941 decemberében partizán-tevékenység gyanújával bíróság elé állítottak. „A tárgyalás során a vádlottak elmondták, hogy letartóztatásuk után a vallomások kicsikarása érdekében súlyosan bántalmazták őket.”⁴⁸ Bárdos János védekezésében a cselekmény óta eltelt hosszú időre, valamint arra hivatkozott, hogy parancsra cselekedett, azt tette, amit a többiek, és hogy ezzel a magyar állam érdekeit vélte szolgálni.

Őrizetbe vételére 1958. május 15-én a legelső között tett javaslatot a politikai nyomozó osztály, de csak 1959. január 21-én éjszaka vették őrizetbe 68 másik háborús és népellenes bűncselekmény elkövetésével vádolt társával együtt. Internálták, majd március 4-én előzetes letartóztatásba helyezték. Az első csoporttal állították bíróság elé, a Horváth Sándor és társai elleni per másodrendű vádlottjaként ítélte halálra a Budapesti Katonai Bíróság Mátyás Miklós

44 Horváth Sándor..., Fekete János jegyzőkönyve 1959. április 2. ÁBTL V-145849/2.

45 Horváth Sándor..., Javaslat Bárdos János internált ügyében. Recsk, 1952. szeptember 13. ÁBTL V-145849/1.

46 Horváth Sándor..., Környezetanulmány Bárdos Jánosról, 1959. február 4. Uo.

47 Bárdos „nem volt élénk észjárású személy, inkább a verésekkel ért el eredményt”. Horváth Sándor..., Hunteleki József jegyzőkönyve 1959. március 6. Uo.; „Az újvidéki nyomozás során Bárdos Jánost több esetben láttam az újvidéki Armia épületében és a Duna-parti szerb tisztikaszinó épületében, amikor bántalmazta a letartóztatott kommunistákat. A bántalmazási módszere a tenyerek és mezítelen talpak gumibottal történő ütlegelése volt.”

Horváth Sándor..., Horváth Sándor jegyzőkönyve 1958. november 18. Uo.

48 A. Sajti (1987) 79. p.

hadbíró őrnagy vezette tanácsa 1959. július 9-én. 1959. szeptember 30-án ítéletét jogerőre emelte a Legfelsőbb Bíróság Ledényi Ferenc hadbíró ezredes vezette külön tanácsa. Az ítéletet 1959. október 2-án a Budapesti Országos Börtön udvarán végrehajtották.

ÖKRÖS VINCE

Ökrös Vince 1901. január 1-jén Szegeden született kisbirtokos paraszti családban. Hat elemi iskolai osztályt végzett, majd szülei gazdaságában dolgozott. 1922-ben behívták katonának. 1923 őszén szerelt le, mezőgazdasági munkásként dolgozott tovább. 1925-ben jelentkezett csendőrnek. Először a gyulavári őrsön volt próbaszolgálaton, majd a bajai próbaszendőri iskolára került. Innen Csepelre helyezték őrszolgálatra egy lőszerraktárhoz. 1925-ben Orosházára vezényelték portyázó járőrnek, két év múlva Gödöllőre, őrnék a kormányzói kastélyhoz. 1928-tól öt esztendőn keresztül Gyulán teljesített őrszolgálatot.⁴⁹ 1933-ban a szegedi nyomozó alosztályhoz került, ahol szektaüggyekkel foglalkozott. 1940-ben táborig csendőrként vett részt az erdélyi bevonulásban, december 1-jén visszakérült Szegedre. 1941 őszén vezényelték a Délvidékre, ahol 1942 tavaszáig, a nyílt nyomozás befejezéséig teljesített szolgálatot.

Ökrös Vince Újvidéken tanult bele a kommunistaellenes nyomozások módszertanába. Az első napokban Horkay József csendőr őrnagy utasítására sorra járta a kihallgatószo-bákat, figyelve, mit csinálnak a többiek, így 1959-ben az eljárás során érzékletes beszámolókat tudott adni néhány társa kínzási módszeréről.⁵⁰ A „tagbaszakadt”, közel két méter magas nyomozó⁵¹ hamarosan hírhedtté vált a lefogottak között: „olyan ember volt, hogy rettegtek tőle annak idején, [mindenki,] aki csak a keze alá került”.⁵² Ökrös „lehasaltatta őket a padlóra, lábukat feltartatta és úgy verte a talpukat gumibottal. Több esetben előfordult az is, hogy nemcsak a talpukat, hanem a tenyerüket is elverte. Ökrös rendszeresen részt vett az úgynevezett első kihallgatásokban is, amikor szintén bántalmazta a letartóztatott személyeket.”⁵³

Ökröst még 1941 végén Zsablyára küldte Horkay őrnagy. Zsablyán, általában az úgynevezett Sajkás-vidéken 1941 nyara óta rendszeresen követtek el szabotázsakciókat, több alkalommal gyújtották fel a terményt a partizánok, de a helyszíni nyomozással megbízott Pesti István⁵⁴ nem tudott érdemi eredményt elérni. Ökrösnek viszonylag rövid időn belül sikerült több partizángyanús személyt felderítenie, ezek egy részét Újvidékre állította elő, ahol a vizsgálatba bekapcsolódott Juhász István alhadnagy is, az újvidéki csendőryomozók közvetlen parancsnoka. 1942. január 3-án a zsablyai csendőrőrs egyik informátora jelentette, hogy egy női ruhába öltözött fiatal férfit, vélhetően partizánt látott a Tisza-parti tanyáknál. A helyszínre küldött jár-

49 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. január 30. ÁBTL V-145849/1.

50 „Bementem a már kihallgatott csendőryomozókhoz, és néztem, hogy ők mit csinálnak. A kihallgatott kommunis-tákat gumibottal verték, előbb a tenyerüket, majd a talpukat, olyan formában, hogy ülő helyzetben a kezüket a térdük alatt összekötözték, majd egy botot dugtak át a térdhajlat alatt, mellyel a kart és a lábat kifeszítették, illetve rögzítették. Több esetben pedig a heréjüket is kézzel szorongatták.” Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegy-zőkönyve 1959. február 3. Uo.

51 Horváth Sándor..., Környezetanulmány Ökrös Vincéről, 1959. január 26. Uo.

52 Rasztik Péter és társainak vizsgálati iratai (a továbbiakban Rasztik Péter...), Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Rasztik Péterről, 1959. június 11. ÁBTL V-145848.

53 Horváth Sándor..., Horváth Sándor jegyzőkönyve 1959. január 31. ÁBTL V-145849/1.

54 1959-ben Pesti István is perbe fogták, és a Horváth Sándor és társai perben halálra ítélték. 1959. október 2-án kivégezték. Hadtörténeti Levéltár (HL), Budapesti Katonai Bíróság (BKB), B. 0042/1959.

őr nagyobb partizánegység nyomára bukkant. Nem mert velük harcba bocsátkozni, így visszavert az őrre, és jelentést tett a parancsnoknak. A szablyai őr ekkor az újvidéki nyomozó alosztálytól kért segítséget.⁵⁵

Horkay őrnagy Ökröst Juhász Istvánnal és Bárdos Jánossal együtt még aznap este visszaküldte a Zsablyára. Több foglyot vittek magukkal Újvidékről, akiknek kihallgatását Zsablyán folytatták. A kommunista párt szablyai titkárát Ökrös hallgatta ki. „Elsőnek a szablyai titkárt hallgattam ki, akit a kihallgatása során több alkalommal gúzsba kötöttem, padra kifesztettem, és gumibottal úgy vertem.”⁵⁶ „Nagyon sok nevet elmondott, valamint az ő tevékenységét is. Az illetőt aztán a bíróság halálra ítélte.”⁵⁷ Juhász István és Bárdos egy fiatal lányt hallgattott ki, akinek a bátyja a partizánegység politikai biztosa volt, és belőle sikerült kiverni, hogy melyik tanyán bujkálnak az ellenállók. A kihallgatások során felmerült a gyanú – amit a későbbiekben nem sikerült egyértelműen bebizonyítani –, hogy a részben a Bánátból érkezett partizánok a szerb karácsony idejére nagyobb szabású felkelést készítettek elő.

Másnap, 1942. január 4-én több – határvadászokból, csendőrökből és helyi lakosokból összeállított – egységet rendeltek ki partizánvadászatra. Lezárták a Zsablyára vezető utakat, tilos volt leszállni a vonatról, igazoltatták a községben közlekedőket.⁵⁸ Ökrös Vince vezette azt a 22 fős vegyes egységet, amelynek feladata volt elfogni az értesülésük szerint Gavriło Popovič tanyáján megbújó partizánokat. A tanya közelébe érve heves tűz fogadta őket, szabályos tűzharc bontakozott ki. Dél tájban Ökrös egy gátör házából telefonon kért segítséget, ennek megérkezését követően sikerült sötétedéskor kiszorítani a partizánokat a tanyáról. Elfogni azonban nem tudták őket, a partizánok többsége elmenekült a szablyai rév irányában, sebesültjeiket is magukkal vitték. A harcnak mindkét fél részéről voltak halálos áldozatai. A különböző adatok szerint nagyjából azonos volt az áldozatok száma, egyesek szerint négy-négy, mások szerint tíz-tíz halott. A hivatalos jelentés szerint a magyar halálos áldozatok száma hét volt.

Az elesett partizánok holttestét szertartás nélkül elásatták a temetőben, a csendőröket és katonákat pedig a piactéren ravatalozták fel. A temetésre érkezett Batory Géza alezredes, az újvidéki csendőrosztály parancsnoka gyászbeszédében bosszút fogadott.⁵⁹ A bosszú végrehajtását azonnal megkezdték: a temetés napján a katonaság a község háza udvarán a nyilvánosság előtt hajtotta végre a statáriális bíróság halálos ítéletét két partizánon és egy segítőjükön.⁶⁰

Ökrösék már a január 4-i harc estéjén, vagyis a razzia hivatalos elrendelése előtt elkezdték a bosszúhadjáratot. Ökrös, Kelemen Ferenc szablyai bíró, valamint a helyi rendőrség vezetője, Péter József a Tisza-parti tanyasoron lakó Iso Kápetanov kivégzésére utasították az

55 Rasztik Péter..., Bori János jegyzőkönyve 1959. október 9. ÁBTL V-145848/1.

56 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. március 13. ÁBTL V-145849/1.

57 Horváth Sándor..., Járdányi Béla fedőnevű fogdaügynök jelentése Ökrös Vincéről, 1959. február 17. Uo. A fogdaügynököt feladata elvégzése után a vizsgálati osztály fogdájából visszazállították a Váci Országos Börtönbe, ahol büntetését töltötte. Jutalmul „két hétig a börtönben pihenjen. A lehetőségekhez képest sokat levegőzzön, keveset legyen villanyfénynél, jobb kosztot kapjon, olvashasson.” Horváth Sándor..., Szolgálati jegyzőkönyv, 1959. március 2. Uo.

58 Rasztik Péter..., Talló Mihály jegyzőkönyve 1959. október 23. ÁBTL V-145848/1.

59 „Kijelentette, hogy ezen hősi halottak ravatalánál kijelentjük, hogy ezért bosszút fogunk állni.” Rasztik Péter..., Farkas Gáspár jegyzőkönyve 1959. augusztus 27. Uo.

60 A. Sajti–Markó (1985) 438. p. Az 1959-ben perbe vontak csak a második szablyai perre emlékeztek, amikor január 16-án tíz főt ítélték halálra. Közülük kilencet végeztek ki, egyiküknek Szombathelyi Ferenc vezérezredes megkegyelmezett. Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. március 13. ÁBTL V-145849/1.; Rasztik Péter..., Rasztik Péter jegyzőkönyve 1959. június 16. ÁBTL V-145848.

egykori nemzetőröket, amit azok végre is hajtottak.⁶¹ A község bizalmi embereivel, köztük a bíróval tanácskozva behívtak négy befolyásos szerb lakost, köztük egy pópát és egy ügyvédet, akiket az 1941 áprilisában alakult zsabylai nemzetőrség tagjaival még az éjszaka kivégeztettek a községháza pincéjében.⁶² Másnapra, a razzia első napjára – ugyancsak a tekintélyesebb, közismert szerb lakosok közül – 15–20 embert hívtak be, akiket magukkal vittek az előző nap szétugrasztott partizánok utáni vadászatra. A behívottak (az úgynevezett tarisznyások, akiknek kétnapi hideg élelemmel kellett megjelenniük másnap reggel a községházán) elsősorban élő pajzsul szolgáltak. Mivel azonban partizánokkal egész nap nem találkoztak a magyar fegyveres csoportok, délután különböző helyeken agyonlőtték őket. A nagyobb tisztogató akció szükségességét a határban kint hagyott halottakkal indokolták.⁶³

1942. január 5-én Szombathelyi Ferenc vezérezredes parancsára Feketehalmy-Czeydner Ferenc parancsnoksága alatt a Sajkás-vidéken megkezdődött a razzia, amelyhez tekintélyes katonai erőt, honvédséget, csendőrséget, páncélosokat (összesen mintegy nyolcezer főt) vontak össze. A razziában száz határvadász, százötven csendő, egy harcokcsi és két páncélkocsi vett részt.⁶⁴ Az akció célja kollektív, tömeges megtorlás, a lakosság lehető legteljesebb elrettentése volt. „Feketehalmy-Czeydner Ferenc honvéd vezérőrnagy elrendelte a kijárási tilalmat, kihirdette a rendkívüli állapotot, felszólította a lakosságot, hogy akinél idegen személy van, jelentse be a katonai parancsnokságon. Ezután vegyesen, csendőrök és katonák razziát tartottunk a községben és a község határában, melynek következtében kb. hatvan személyt gyűjtöttünk össze a községházánál, férfiak és nők voltak vegyesen.”⁶⁵ A razzia az első napokban még többé-kevésbé valóban a partizánok felderítésére irányult, miután azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a partizánegység megszűnt, életben maradt tagjai elmenekültek, az erőszak egyre gáttalanabbá vált. A helybeli lakosok feljelentették az általuk gyanúsnak tartott szerbeket, sokszor személyes ellenségeiket vagy akiknek az értékeit meg akarták szerezni, helyismeretükkel segítettek a csendőrnnyomozókat, és ők tolmácsoltak a kihallgatásokon. A razzia kiteljesedésével szűknek bizonyult a községháza, ahova az első nap szállították kihallgatásra az embereket, és további gyűjtőhelyek kijelölése vált szükségessé. Az összegyűjtött gyanúsítottakat Juhász István, Bárdos János és Ökrös Vince hallgatta ki. A kihallgatások az általános trendhez képest is brutálisak voltak. Bárdos vallomásában úgy fogalmazott, hogy „ezeket a személyeket nagyon megvertük”.⁶⁶ Egy másik 1959-ben perbe fogott szerint „a kihallgatottakat ütötték, verték úgy, hogy még az én húsom is belefájdult a nézésbe”.⁶⁷ Akire a vallatás során rábizonyosodott, hogy kapcsolatban állt a partizánokkal, élelemmel, ruhával segítette őket, szállást adott nekik, vagy tagja volt a kommunista pártnak, azokat – mintegy nyolevan főt – továbbküldték Újvidékre, további kihallgatásra, de a razzia idején, az elrettentés érdekében Zsablyán is kétszer tartott nyilvános statáriális tárgyalást a vezérkari főnök bírósága Dominich Vilmos hadbíró százados elnökletével (1944-ben ő ítélte halálra Bajcsy-Zsilinszky Endrét).

61 Rasztk Péter..., Bercsényi Péter jegyzőkönyve 1959. október 23. ÁBTL V-145848/1.

62 Rasztk Péter..., Kelemen Ferenc jegyzőkönyve 1959. október 24. Uo.

63 Rasztk Péter..., Rasztk Péter jegyzőkönyve 1959. október 13. ÁBTL V-145848.; Rasztk Péter..., Farkas Gáspár jegyzőkönyve 1959. augusztus 31. ÁBTL V-145848/1.; Az eset részletesebb leírását lásd Rasztk Péter életrajzában.

64 A. Sajti (1987) 154. p. A dél-bácskai razziával párhuzamosan a németek is kiterjedt partizánvadász-akciókat indítottak a Bánátban, és már az első napokban százötven embert végeztek ki. Uo. 153. p.

65 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. február 3. ÁBTL V-145849/1.

66 Horváth Sándor..., Bárdos János jegyzőkönyve 1959. február 17. Uo.

67 Rasztk Péter..., Por fedőnévű fogdaügynök jelentése Rasztk Péterről, 1959. augusztus 14. ÁBTL V-145848.

Azokat, akikre nem sikerült annyit rábizonyítani, amennyi a bíróság elé állításhoz szükséges volt, a községháza istállójába terelték (a kihallgatás után szabadon bocsátottak száma elhanyagolható). Sötétedéskor elővezették, kezüket madzaggal összekötötték, teherautóra ültették, és kivitték őket a mintegy 12 kilométerre lévő Tisza-partra. Első alkalommal katonákra bízta a kivégzésüket, ők azonban a határban szabadon engedték a foglyokat. Többségük elmenekült a környékről, egy idősebb férfi azonban visszatért a faluba.⁶⁸ Ezt követően a csendőrök nem bíztak a katonákban, és minden csoportot kikísért néhány csendőrmozgó, illetve felfegyverzett helybeli. Ők hajtották végre a kivégzéseket. A csendőrök feladata volt ellenőrizni a kivégzés megtörténtét és azt, hogy nem maradtak holttestek vagy vérnyomok a parton.

A foglyokat azzal hitegették, hogy átszállítják őket Szerbiába. Azt mondták nekik, hogy üljenek le a partra, várják meg az átszállításukra küldött hajót, majd hátulról puskákkal, géppisztolyokkal és golyószóróval lelövöldözték őket. A kivégzésben részt vevő helybeliek ezt követően a folyóba dobálták a holttesteket, illetve pisztollyal agyonlőtték azokat, akik esetleg életben maradtak.⁶⁹ Így is előfordult, hogy valakit élve dobtak a jeges Tiszába.⁷⁰ Egy másik alkalommal az egyik fogoly szökni próbált a Tisza-parton. A csendőröket kísérő civilek egyike utána futott, így – akaratlanul – őt is agyonlőtték a menekülőre tüzet nyitó csendőrök.⁷¹ A kivégzések Ökrös általi leírását hitelesítette a kivégzésekben ugyancsak részt vevő Rasztik Péter, aki, miután a vizsgálótiszt elé tárta Ökrös vallomását, pusztán az elmondottakból bizonyosan tudta, hogy az nem származhat mástól, mint Ökröstől.⁷²

A dél-bácskai razzia során a magyarok mindvégig együttműködtek a Bánátot megszálló német erőkkel. Január 9-én Szombathelyi Ferenc vezérezeredes tájékoztatta a németeket, másnap pedig Fóty Ferenc alezredes vett részt egy közös megbeszélésen. A razzia során

68 „Az első esetnél, amikor a katonaságra lettek bízva a »kinyírások«, akkor azt csinálták a szar honvédeink, hogy kivitték a partizánokat autóval – de nem a Tiszához, hanem a határba, feloldozták a kezüket, és elengedték őket szabadon. Hát látom ám én, hogy az egyik kövér szerb pofa, akit szintén az este autóra tettünk, szépen sétálva jön hozzánk jelentkezni a marha, és az mesélte el aztán, hogy a katonák az egész szállítmányt szabadon engedték, és csak a levegőbe lövöldöztek, hogy egy kis zaj legyen. Persze mind átszöktek a partizánokhoz, de ez, mivel már öreg volt, nem ment velük, hanem bejött vissza a faluba.” Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Rasztik Péterrel, 1959. június 25. ÁBTL V-145848.

69 „Az összeszedett személyeket naponta az esti órákban [a] katonaság tehergépkocsival a Tisza-partra szállította, ahol agyonlőtték őket, és bedobták a Tiszába. Én két szállítmánnyal voltam kint a Tisza-parton. Egyik alkalommal két tehergépkocsira való megkötözött személyt vittem ki a Tisza-partra, hogy pontosan hány fő volt, azt nem tudom. Magammal vittem egy golyószórós próbacsendőrt, valamint Rasztik Péter szablayi lakost és hat társát, akiknél puská volt. Miután Rasztikék a megkötözött személyeket egy csomóba leültették, a golyószórós csendőrt kb. 6 méterre állítottam le a személyektől. Rasztikék is tüzelőállást foglaltak el, majd vezényeltem, hogy »tűz«, erre egyszerre lőttek. Aki a sortűz után nem halt meg, azt Rasztik a pisztolyával agyonlőtte, majd bedobálták őket a Tiszába.” Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. március 13. ÁBTL V-145849/1.

70 „Ez alkalommal, miután a hullákat bedobálták a zajló Tiszába, valaki szólt nekem, hogy a vízben valaki fuldoklik, erre én és Rasztik lementünk a víz szélére, de mivel sötét volt, így nem láttunk jól, ezért a géppisztolyommal a hang irányába lőttem egy sorozatot, utána csak jégzörgést hallottunk, a hang megszűnt.” Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. március 13. Uo. „Visszaemlékezésem szerint az egyik fogoly még élt, amikor bedobtuk a Tiszába. Ezt onnan tudom, hogy lubickoló hangot hallottunk. Ekkor a nyomozók géppisztollyal a hang irányába lőttek egy sorozatot, mire a hang megszűnt.” Rasztik Péter..., Kalapos János jegyzőkönyve 1959. július 15. ÁBTL V-145848.

71 Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Kalapos Jánosról, 1959. július 20. Uo.

72 Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Rasztik Péterrel, 1959. június 11. Uo.

Zsablyán 653 embert végeztek ki, köztük 113 nőt és 33 gyermeket.⁷³ „Több olyan család volt, melynek minden tagját kivégezték.”⁷⁴

A razziában résztvevők igyekeztek személyes haszonra is szert tenni.⁷⁵ A vizsgálatból annyi biztosan kiderült, hogy Ökrös megszerezte a maga számára az egyik legyilkolt bőrkabátját,⁷⁶ egy másik személyt pedig kétezer pengő ellenében futni hagyott.⁷⁷ Délvidéki tevékenységéért megkapta a Magyar Ezüst Érdemérmét a hadiszalagon.

A zsabylai razzia után Ökröst visszarendelték Újvidékre. Mintegy tíz őrizetést magával vitt, és folytatta a kihallgatásukat. Zöldi Márton csendőr főhadnagy január 22-én, az újvidéki razzia második napján éjszaka bevonta abba az akcióba, amelynek során korábban kivégzett partizánok holttestét helyezték el egy romos téren, lefűrészelt csövű puskákat tettek melléjük, és töltényhüvelyeket szórtak körülöttük, majd lövöldözni kezdtek, partizántámadást imitálva.⁷⁸ Az akciónak egyszerre kellett igazolnia a razzia meghirdetésének szükségességét és fokozni az abban részt vevő katonák és csendőrök harci hangulatát. Ennek is része lehetett abban, hogy a razzia vezetői: Feketehalmy-Czeydner Ferenc és Grassy József a harmadik nap teljesítményével messzemenően meg voltak elégedve.⁷⁹

Ökrös Vincét 1942. február 1-jén vezényelték vissza Szegedre, jóllehet ekkor még nem ért véget a Délvidéken elrendelt nyílt nyomozás. Valószínűnek tűnik, hogy – tekintettel elsősorban a zsabylai razziában játszott kiemelkedő szerepére – felettesei célszerűnek látták kivonni a figyelem homlokteréből.⁸⁰ Az 1943-ban Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai ellen indított hadbírórsági eljárásban Ökröst is kihallgatták, de nem volt érdemleges mondanivalója, a jegyzőkönyvvezető csak annyit jegyzett fel vallomásából, hogy január 4-én Zsablyán volt.⁸¹ A zsabylai gyilkosságok elkövetőinek 1943–44-ben szerencsésük volt vagy ügyesen védekeztek, mert a hadbírórsági eljárásban alig esett szó Zsablyáról, a bíróság figyelme elsősorban az Újvidéken és Csurogon történetekre irányult.

Szegeden Ökröst is a baloldali nyomozócsoportba osztották be, de – saját vallomása szerint – hamarosan ismét szektaüggyekkel foglalkozott. A délvidéki nyomozás után több helyen (Sárospatak, Alag) vett részt adventisták és jehovisták elleni nyomozásokban (utóbbiak a katonai szolgálat megtagadásával hívták ki maguk ellen a hatóságok haragját). A szekta egyik

73 Buzási (1963) 80. p.

74 Rasztik Péter..., Rasztik Péter jegyzőkönyve 1959. június 12. ÁBTL V-145848.

75 „Egy alkalommal láttam, amint Kutasi Ferenc próbacsendőr az istállóban szedte el a lefogott személyektől az ékszereket. Az istállóba én éppen akkor léptem be, amikor az egyik hátrakötözött kezű kommunis tagyanús személynek a kezéről, illetve az ujjáról húzta le Kutasi a gyűrűt. Ekkor Kutasinak a tenyere már tele volt ékszerekkel.” Rasztik Péter..., Bori János jegyzőkönyve 1959. szeptember 11. ÁBTL V-145848/1.

76 „Akkor majd egy új balhét mondom a pofájába. Majd megkérdezem azt, hogy na Ökrös úr, hát arra sem emlékszik, amikor egy szerbről lehúzta a bőrkabátot, és mivel pont olyan nagy emberé volt, mint maga, hát maga rám kacsinított, hogy tegyem ezt félre, utána pedig, mikor már ki lett az a pofa nyírva, akkor azt mondta nekem, hogy vigyem én haza a lakásomra, és másnap eljött érte. Hát erre sem emlékszik, Ökrös? Mondja kárörvendően.” Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügnök összefoglaló jelentése Rasztik Péterről, 1959. július 2. ÁBTL V-145848.

77 Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügnök jelentése Rasztik Péterről, 1959. június 24. Uo. Az illetőt két nappal később egy másik csoport vette őrizetbe, ugyancsak anyagi haszonszerzés céljával. Ki is végezték.

78 Horváth Sándor..., Ökrös Vince jegyzőkönyve 1959. március 13. ÁBTL V-145849/1.

79 Buzási (1963) 60. p.

80 Ezt valószínűsíti, hogy tavasszal a zsabylai csendőrőrs minden tagját elhelyezték a községből. Rasztik Péter...,

Por fedőnevű fogdaügnök jelentése Joó Lajosról, 1959. október 1. ÁBTL V-145848/1.

81 A. Sajti–Markó (1985) 450. p.

országos vezetőjét a vezérkari főnök különbíróháza halálra ítélte, de Szombathelyi Ferenctől kegyelmet kapott.

Ökrös 1944 őszén parancsra Németország felé vonult vissza. Ausztriában, Kremsmünsternél esett hadifogságba, ahonnan 1945 júniusában tért haza Magyarországra. A csendőrök elleni kollektív vizsgálat keretében internálták, de egy hónap után szabadlábra helyezték. Orosházán telepedett le, földművesként dolgozott. Zárkózott, visszavonult életet élt, a forradalomban nem vett részt.⁸²

Az eljárásban a bíróság bizonyítottan tekintette, hogy Ökrös Vince a délvidéki nyomozások során különös kegyetlenséggel kínozza a foglyokat, valamint hogy 1942 januárjában a szablyai razzia idején több alkalommal részt vett foglyok tömeges kivégzésében a Tisza-parton; a szablyai razzia egyik vezetőjének tartották. Ugyancsak bűnösnek találták őrizetbe vett személyek meggyilkolásában, még a szablyai razziát megelőzően. Ökrös a vizsgálat alatt meggyőződött arról, hogy a legsúlyosabb ítéletre számíthat, s hogy ezt elkerülje, öngyilkosságot tervezett. Erről azonban a fogdaügynökön keresztül értesült a vizsgálótiszt, így meg tudták akadályozni a tett elkövetését.⁸³ A cselekmény óta eltelt hosszú idővel, büntetlenségével, valamint azzal próbált védekezni, hogy tettét parancsra követte el.

Először 1958. augusztus 1-jén készült javaslat őrizetbe vételére, erre végül az ő esetében is 1959. január 21-én került sor. Internálták, majd 1959. március 2-án őrizetét előzetes letartóztatássá minősítették át. Bárdos Jánossal egy perben állították bíróság elé, a Horváth Sándor és társai elleni per harmadrendű vádlottjaként ítélte halálra a Budapesti Katonai Bíróság 1959. július 9-én. A Legfelsőbb Bíróság 1959. szeptember 30-án ítéletét jogerőre emelte. 1959. október 2-án végezték ki a Budapesti Országos Börtön udvarán.

RASZTIK PÉTER

Rasztik Péter Zsablyán született 1902. június 16-án. Apja saját hatholdas birtoka mellé harminc-negyven holdat bérelt, hogy el tudja tartani tizenkét gyermekét. Hat elemi osztály elvégzése után apja gazdaságában dolgozott, majd amikor 1919-ben megnősült, önállósította magát: tizenkét hold bérelt földön kezdett gazdálkodni, a földművelés mellett baromfival kereskedett. 1922-ben fia született. 1938-ban elvált feleségétől.

1941 áprilisában önként jelentkezett nemzetőrnek. A szablyai nemzetőrség harminc főből állt, parancsnokuk Gál Gyula malmos volt. A magyar és német nemzetiségű lakosokból kikerülő nemzetőrök fő feladata a közrend fenntartása volt az átmeneti időben, mintegy nyolc-tíz napig. Az első napokban Rasztikék látták el a Zsablya közeli vasúti híd őrzését is, illetve csendőrök mellé beosztva részt vettek a lakosság kezén maradt fegyverek begyűjtésében.⁸⁴ A katonai közigazgatás kiépülésével a nemzetőröket ugyan leszerelték, ám a továbbiakban is bizalmi személyekként tartották számon őket.

Zsablyán, általában a Sajkás-vidéken már 1941 nyarán követtek el szabotázscelekményeket, több alkalommal felgyújtották a learatott, behordásra váró gabonát, azonban a kezdetben Pesti István csendőr alhadnagy által vezetett nyomozás nem ért el eredményt. 1941 nyarán már fegyveres összetűzésekre is sor került a csendőrök és az ellenállók között.⁸⁵ 1941 őszén Pesti helyett Ökrös Vince csendőr főtörzsőrmester lett a szablyai nyomozás vezetője. Ökrös

82 „Az ellenforradalmi eseményekbe nem kapcsolódott bele.” Horváth Sándor..., környezettanulmány Ökrös Vincéről, 1959. január 26. ÁBTL V-145849/1.

83 Horváth Sándor..., Szolgálati jegyzőkönyv Ökrös Vincéről 1959. április 7. Uo.

84 Rasztik Péter..., Kalapos János jegyzőkönyve 1959. július 14. ÁBTL V-145848.

85 Rasztik Péter..., Farkas Gáspár jegyzőkönyve 1959. augusztus 27. ÁBTL V-145848/1.

tevékenysége nyomán hamarosan több kommunista- vagy partizángyanús személyt vettek őrizetbe, többségüket az újvidéki parancsnokságra állították elő.⁸⁶

Miután 1942. január 3-án a csendőrnemzetőröknek sikerült kiszedniük a letartóztatottakból, hol húzódtak meg a partizánok – akik később meg nem erősített hírek szerint általános felkelés kirombolására készültek –, a községi bíró, Kelemen Ferenc⁸⁷ másnapra berendelte az egykori nemzetőröket fegyveres szolgálatra, hogy hely- és nyelvismeretükkel segítsék a partizánvadász akciót. Csendőrökből, határvasadászokból és a felfegyverzett nemzetőrökből több vegyes egységet szerveztek, amelyek átfésülték Zsablya utcáit, valamint a Sajkás-vidék tanyáit. Rasztk Péter abba a csoportba került, amelyiket Gavriilo Popovič tanyájához küldték a partizánok elfogására.⁸⁸ Rasztk is részt vett a fegyveres harcban. Mindkét félnek viszonylag nagy vesztesége volt, hozzávetőleg ugyanannyian haltak meg a partizánok, mint az ellenük küldött magyar fegyveresek közül.

A harcból visszatérve a csendőrök összeírták a helybeliekkel a község befolyásos, közismert és köztiszteletnek örvendő szerb lakosainak a nevét. Négyet, köztük egy görögkeleti papot és egy ügyvédet azonnal a község házára rendelték, a többieket másnap reggelre idézték be. Az első négy embert Ökrös Vince parancsára a község házára behívott egykori nemzetőrök kivégezték, a pópát Rasztk Péter lőtte agyon a pincében Ökrös szolgálati pisztolyával.⁸⁹ Egy másik egységet a Tisza-parti tanyákhoz küldtek ki, akik agyonlőtték Iso Kapetanovot és családját, mert azzal gyanúsították őket, hogy kapcsolatban állnak a partizánokkal. Az idézésre másnap reggel kétnapi hideg élelemmel jelentkezőket a partizánvadászatra induló osztag mellé osztották be, részint élő pajzsul, részint azonban azzal a céllal, hogy a határban agyonlőjék őket, ezzel igazolva azt, hogy a partizánok folytatják a harcot, ezért ellenük nagyobb karhatalmi erő összehívása, szigorúbb megtorlás szükséges.⁹⁰ Január 5-én a berendelt tucatnyi szerbet három különböző helyen agyonlőtték a határban, az első csoportot egy tanyánál, a másodikat egy töltés oldalán, a harmadikat pedig egy kukoricakúp mellett.⁹¹

Január 5-én már egyetlen partizánt sem találtak a razziahoz összevont magyar karhatalmi erők, ennek ellenére a következő napokban tömegével vették őrizetbe a falu szerb és zsidó lakosait, nemcsak férfiakat, hanem nőket és gyerekeket is, akiket ugyancsak kivégeztek.⁹² Nem csupán azokra került sor, akikre vallomást tett valaki, hanem mindenkire, akit a csendőrök bizalmát élvező helybeliek gyanúsítanak tartottak. A feljelentések gyártásában Rasztk Péter volt az egyik legtevékenyebb, akinek buzgalmát „már a bíró is megsokallta, és azt mondta neki: ugyan, Péter, hiszen már nem marad a faluban senki, ha te ezt így folytatod”.⁹³ A község házára előállítottakból kihallgatásukkor általában további neveket vettek ki. A lefogottak közül

86 Rasztk Péter..., Farkas Gáspár jegyzőkönyve 1959. október 12. Uo.

87 Kelemen Ferencet a Rasztk Péter és társai ellen indított perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. HL BKB B. 094/1959.

88 Rasztk Péter..., Rasztk Péter jegyzőkönyve 1959. október 15. ÁBTL V-145848.

89 Rasztk Péter..., Por fedőnevű fogdaügynök jelentése Rasztk Péterről 1959. augusztus 29. Uo.

90 „Hogy hulláikat a határban hagyva bizonyítsák a partizánok jelenlétét és tevékenységét a közvélemény előtt.” Rasztk Péter..., Kelemen Ferenc jegyzőkönyve 1959. szeptember 30. ÁBTL V-145848/1.

91 Rasztk Péter..., Rasztk Péter jegyzőkönyve 1959. október 13. ÁBTL V-145848.

92 „Zsablyán Horkay megmutatta az elfogott nőket és gyerekeket, és közölte, hogy nem tudni, miért szedték ezeket össze. Azt mondják, hogy éjjel ki akarják végezni őket.” Fóty Ferenc csendőr őrnagy vallomása a Feketeahalmi-Czeydner Ferenc és társai ellen 1943-ban indított hadbíróági tárgyaláson. Közli A. Sajti–Markó (1985) 439. p. A zsablyai razzia során 143 nőt és 33 gyermeket öltek meg.

93 Rasztk Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Kalapos Jánosról 1959. július 18. ÁBTL V-145848.

azokat, akiket nem szállítottak további kihallgatásra Újvidékre, vagy akiket nem engedtek szabadon, sötétedésig a községháza istállójába zárták, ahol egyenruhás csendőrök és felfegyverzett civilek őrizték őket. Szürkületkor kezüket és lábukat madzaggal összekötötték, katonai teherautókra rakták, és kivitték őket a Tisza-partra. Rasztik osztotta be a fegyveres civileket a gépkocsikra. Minden esetben egyik irányítója volt a foglyok megkötözésének. Ő maga soha nem a platóra ült, a többiek mellé, őrizni a foglyokat, hanem a vezető mellé. A kivégzéseket csendőrök hajtották végre, ők rendelkeztek sorozatlövő fegyverekkel, de a velük lévő civilek is lőttek puskájukkal a foglyokra. A civilek feladata volt a holttestek beledobálása a Tiszába,⁹⁴ illetve Rasztiknak kellett végigjárnia a holttesteket, és ha valakiről úgy látta, hogy még él, akkor ő adta meg a kegyelem-lövést. „Az első kivégzés alkalmával láttam, hogy Rasztik a kivégzés megtörténte után Ökrössel a fogolycsoporthoz ment, és zseblámpával végignézték, hogy a foglyok közül nem maradt-e valaki életben. Ezután láttam, hogy Rasztik is részt vett a hullák vízbe dobálásában.”⁹⁵ Rasztik 1959-ben elismerte, hogy három alkalommal vett részt tömeges kivégzésben,⁹⁶ de a fogdaügynöknek eldicsekedett, hogy mindegyik kivégzésnél jelen volt.

A civilek részt vettek a községházára előállított kihallgatásában is. „Akik a feltett kérdésre nem válaszoltak, azokat a csendőrmozzók gúzsba kötötték, és gumibottal addig ütötték, amíg nem vallottak. Ezeken a kihallgatásokon én és nemzetőr társaim mint tolmácsok vettünk részt.”⁹⁷ Előfordult, hogy az előállított személy belehalt a bántalmazásba.⁹⁸ A tolmácsok a kihallgatás során véleményezték is a foglyokat, többé-kevésbé ők döntötték el a sorsukat.⁹⁹ Különösebb bizonyításra nem volt szükség, elég volt, ha a tolmács kommunista- vagy partizángyanúnak találta az elővezetettet.

Noha a razzia célja azoknak a személyeknek a begyűjtése volt, akik kapcsolatban állhatnak a kommunista vezetű partizánmozgalommal, a razziában résztvevők személyes érdeke kezdettől a község módosabb lakóinak elhurcolása és kivégzése volt, a razzia során a kommunista párt egyetlen tagját sem vették őrizetbe.¹⁰⁰ Ezért is választották ki a község legmódosabb embereit már a razzia kezdetén. Az elhurcoltak személyes értékeit sok esetben már az őrizetbe vételkor elvették, de jutott azoknak is, akik megkötötték a foglyokat, utolsó értékeiktől, gyűrűiktől pedig kivégzésük után, a Tisza-parton fosztották meg őket. Mivel több esetben egész család-

94 „Én a Tisza-parti kivégzéseknél valóban csak egyszer vettem részt, de akkor is napokig nem tudtam enni. Hát csak képzelje el, amikor a lövöldözés után velünk, civilekkel dobatták be az összeroncsolt hullákat, volt hogy az egyik áldozatnak pont a szétlőtt koponyáját fogtam meg a sötétben, hát még a hátam is borsódzott. Igyekeztem tehát máskor megszökni valami kifogással, de tömeges kivégzéseknél máskor már nem vettem részt.” Uo.

95 Rasztik Péter..., Talló Mihály jegyzőkönyve 1959. szeptember 6. ÁBTL V-145848/1.

96 „A három alkalommal kb. 60–70 személyt lőttünk agyon, férfiakat és nőket vegyesen.” Rasztik Péter..., Rasztik Péter jegyzőkönyve 1959. június 12. ÁBTL V-145848.

97 Rasztik Péter..., Rasztik Péter jegyzőkönyve 1959. június 16. Uo.

98 Rasztik Péter..., Kalapos János jegyzőkönyve 1959. július 14. Uo.

99 Rasztik Ökrös Vincének volt a tolmácsa, aki a következőképpen igazította őt el: „Na Péter bácsi, most aztán ne sajnáljon senkit, és ahol maga azt mondja, hogy Macedónia, azok lesznek a sötét palik, érti? Tehát jól vigyázzon, mert egy kicsit én is értek szerbül. Akik ellen a legkisebb gyanú van, csak jelezze maga úgy, ahogy mondtam, én aztán majd küldöm őket Macedóniába, ne féljen.” Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök összefoglaló jelentése Rasztik Péterrel 1959. július 2. ÁBTL V-145848.

100 „Az újvidéki razzián a háromezer áldozat ellenére egyetlen kommunista sem bukkot le.” Horkay alezredes vallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai ellen 1943-ban indított hadbíróági tárgyaláson. Közli A. Sajti–Markó (1985) 452. p.

dokat irtottak ki (hogy ne maradjon, aki bosszút állhatna), már másnap megkezdődött a megüresedett porta értékeinek elszállítása. Előfordult, hogy első alkalommal csak egy főt hurcoltak el a családból, a többieket azzal hitegették, hogy ha fizetnek, szabadon hagyják őket. Amikor már nem lehetett több értéket kisajtolni belőlük, az addig életben hagyottakat is a község házára kísérték.¹⁰¹

A csendőrök csak az értékek egy kisebb részét jelentették a parancsnokságnak, illetve szállították el, az állatokat, takarmányt, egyebet általában nyomott áron eladták a helybelieknek, illetve néhány esetben szétosztották közöttük.¹⁰² Rasztk az így összevásárolt terményt és állatokat aztán a magyar honvédségnek adta el – a szabotázsakciókra hivatkozva ugyanis a piaci ár fölötti különmegállapodása volt a géhás tiszttel.¹⁰³ A razziában részt vevő helyi lakosokról, akik „egyéni haszonlesésért” működtek közre az akcióban, már 1942. január 17-én jelentés érkezett a belügyminiszterhez. A jelentéstevő detektív úgy jellemezte őket, hogy „ezek a kétes értékűnek tekinthető »hazafiak« beférkőztek a kirendelt hatósági személyek, illetve közegek bizalmába, és azóta minden úgy történik, ahogy azok jönnek látják”.¹⁰⁴

A zsabylai razzia több mint egy hétig tartott, de leállítását követően a helyi csendőrőrsparancsnok Rasztkkal kísérletet tett annak megismételtetésére. Megbeszéltek egy színlelt támadást. Abban állapodtak meg, hogy kimennek egy házhoz, ott Rasztk kétszer átlövi az őrsparancsnok köpenyét, ezt követően pedig „kirángassuk majd a pofát, és durr...”¹⁰⁵ A tervet ugyan nem tudták kivitelezni, mert a kiszemelt személy házában ott tartózkodtak a szomszédok, és így túl sok lett volna a szemtanú, egy másik szerbet azonban, akinek korábban kivégezték az öccsét, lelőtték a saját udvarán.

A razzia után is maradtak foglyok a község házában (illetve kerültek vissza Újvidékről és Szegedről). Életben hagyásukat veszélyesnek tartották, tekintettel arra, hogy családjukat, ismerőseiket korábban már kivégezték, ezért döntöttek a meggyilkolásukról.¹⁰⁶ Rasztkék azonban saját kezdeményezésre is hajtottak végre akciókat, hol a csendőrökkel együttműködve, hol tőlük teljesen függetlenül. Rasztk saját elhatározásából hurcolt el lakásáról egy zsidó asszonyt, aki rokonait meglátogatni érkezett Zsablyára, és akit aztán a község háza pincéjében agyonlőtt.¹⁰⁷

101 Rasztk Péter..., Fáncsi Ferencné jegyzőkönyve 1959. október 15. ÁBTL V-145848/1.

102 Zsablyán a razziát követően 185 kárbejelentés érkezett a csendőrséghez, a bejelentők összesen 813 820 pengő kárigényt jelentettek be. Buzási (1963) 81–83. p.

103 „Mert amikor egy-egy gazdag »pofát« lefogtak, ott már biztos volt a vagyonelkobzás, és hát úgy a katonák mint a csendőrök jöttek, hogy Péter bácsi, ez vagy amaz van eladó, nekem meg pénzem volt döggivel. Ezek a marha csendőrök csak a ruhanemű[re] meg bundafélére vadásztak, a sok hülye azt nem látta, hogy némelyik »áldozat« hogyan fel volt cicomázva arannyal. Nyaklánc, órák stb. Én mondom neked fiam, hogy ha nem úgy végződött volna – hát én 45 után nagykereskedő lettem volna, 4–5 teherautóval jártam volna az országot.” Rasztk Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Rasztk Péterről 1959. június 11. ÁBTL V-145848.

104 Az 1942. január 17-i jelentést idézi Buzási (1963) 44. p. A jelentés beszámol arról is, hogy a razzia elsősorban a tehetősebb lakosok ellen irányult.

105 Rasztk Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök összefoglaló jelentése Rasztk Péterről 1959. július 2. ÁBTL V-145848.

106 „Több olyan család volt, melynek minden tagját kivégezték.” Rasztk Péter..., Rasztk Péter jegyzőkönyve 1959. június 12. Uo.

107 Rasztk Péter..., Kalapos János jegyzőkönyve 1959. szeptember 15. ÁBTL V-145848.; Rasztk Péter..., Farkas Gáspár jegyzőkönyve 1959. július 28. ÁBTL V-145848/1. „Rasztk Péter az internálótáborban nekem és a jelen lévő Péter József volt rendőrvezetőnek [sic!] elmondotta, hogy K. P-t – meggyilkolása előtt – megerőszkolta.” Rasztk Péter..., Talló Mihály jegyzőkönyve 1959. szeptember 6. Uo.

A kivégzetteket ekkor már nem a Tiszában tüntették el, hanem a község melletti Bara patak jegén vágtak egy lyukat, és ott „úszatták el”. A csendőrök támogatták Raszतिकék önálló akcióit is, ez utóbbi esetben például segítettek eltüntetni a holttestet, nehogy kitudódjon, mi történt.

1942 tavaszán Szombathelyi Ferenc vezérezredes utasítására Feketealmly-Czeydner Ferenc vizsgálatot indított a razzia ügyében. Feketealmly-Czeydnernek természetesen nem volt érdeke, hogy a történet nyilvánosságra kerüljenek, a vizsgálat nem is hozott érdemi eredményt. A szablyai razziában részt vevő civilek közül Raszतिक Pétert és négy társát azonban Kistarcsára internálta a csendőrség, nehogy valamit kikotyogjanak a vizsgálat során. „Amikor bevitték bennünket Kistarcsára, ott át lett adva egy levél a parancsnoknak, aki mind az ötünket felhívott, és megmondta, hogy »felsőbb parancsra« mi öten minden kedvezményt megkapunk, szabadon mozoghatunk, sőt figyeltük az ottani hangulatot az internáltak között. Soha ne legyen jobb dolgom, mint ott volt.”¹⁰⁸ 1943 decemberében szabadultak, ekkor Újvidéken a hadbíróóság ismét kihallgatta őket Feketealmly-Czeydnerék ügyében. Kihallgatásuk előtt eligazították őket a csendőrök: „maguk ne tudjanak semmit”. Raszतिकék az internálás idején alaposan végigbeszélték cselekményeiket, megbeszélték, hogy esetleges kihallgatásuk esetén mit vallanak, és megfogadták, hogy ehhez minden körülmények között tartják magukat. Ennek is köszönhetőek, hogy kihallgatásuk után azonnal szabadon engedték, és a bírósági tárgyalásra tanúvallomást tenni sem idézték be őket.¹⁰⁹

A front közeledtével Raszतिक Péter a szerbek bosszúja elől menekülve elhagyta Zsablyát. Vele együtt lényegében mindenki elmenekült a szerbek bevonulása előtt, akinek része volt a razziában, így a hatalom új birtokosai az ottmaradt családtagokon, a teljesen ártatlan embereken álltak véres bosszút, meggyilkolva vagy elűzve Zsablyáról minden magyar nemzetiségűt. Mivel a szerbek Magyarországon, sőt Ausztriában és Németországban a hadifogolytáborokban is kutattak az atrocitások elkövetői ellen, a Magyarországra menekült zsablyaiak igyekeztek alámerülni, csendes, zárkózott életet élni, és megállapodtak, hogy azonnal értesítik egymást, ha úgy érzik, hogy a Zsablyán történelemért felelősségre vonás készül. Ennek köszönhetőe 1959-ben a razzia egyik nemzetőr tagja, hogy elkerülte a letartóztatást: két helyről is értesítették Raszतिक őrizetbe vételéről, így el tudott tűnni a letartóztatására érkező rendőrök elől. A bírósági eljárás helyett az öngyilkosságot választotta.¹¹⁰

Raszतिक élettársával, akivel 1942 óta élt közös háztartásban, Tatháza községbe költözött, majd onnan 1948-ban Hartára települt, ahol letartóztatásáig fuvarosként és baromfikereskedőként dolgozott. 1953-ban eljárás indult ellene, mert amikor az állampusztai rabgazdaság számára fuvarozott, az ottani mérnökkel megegyezve több fuvarot számolt el, mint amennyit ténylegesen teljesített; az eljárást azonban bizonyíték hiányában megszüntették. 1956 tavaszán egy balesetben súlyos fejsérülést (koponyatörést és agyzúzódást) szenvedett, az eljárás során több ízben megpróbált erre hivatkozva memóriazavart, emlékezetkiesést szimulálni, mivel azonban a melléültetett fogdaügynököknek mindent részletesen elmesélt, nem sok sikerrel. A baleset teljesen megváltoztatta. Korábban szerették lakóhelyén, úgy jellemezték, mint aki mindenkivel jóindulatú, mindenkin igyekszik segíteni, fejsérülése után azonban mogorva és kötekedő lett, egyedül járta a kocsmákat.¹¹¹

108 Raszतिक Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Raszतिक Péterről 1959. június 12. ÁBTL V-145848.

109 Raszतिक Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügynök jelentése Kalapos Jánosról 1959. július 15. Uo.

110 Ez az ember Hollósi György volt, Raszतिक Péter régi barátja, fiának keresztapja. Tudomásunk szerint ő vitte a leg-többre Magyarországon a zsablyai menekültek közül. Téeszelnök-helyettes, a Hazafias Népfront községi elnöke lett, 1956 után pedig belépett a munkásőrségbe.

111 Raszतिक Péter..., Kömvezettanulmány Raszतिक Péterről 1959. július 17. ÁBTL V-145848.

„Az ellenforradalom alatt ellenforradalmi tevékenységet nem fejtett ki. Ellenforradalomkor az utcán nem mutatkozott, sehova nem járt el, mindvégig lakásán tartózkodott. Ellenforradalom után sem merült fel ellene sem politikai, sem gazdasági vonalon kifogás.”¹¹²

Már 1958. augusztus 25-én megindították ügyében a nyomozást, de csak közel egy évvel később, 1959. június 10-én vették őrizetbe. Az első ügyben ekkorra már meg is született a vádirat, talán ezért, a vizsgálat meggyorsítása érdekében helyeztek mellé, majd letartóztatott társai mellé is fogdaügnököt, aki mintegy második kihallgató tisztként vett részt az ügy felderítésében.¹¹³ Rasztik különösen alkalmas volt arra, hogy fogdaügnökkel kérdezzék ki. Egyszerre kívánta bizonyítani: az orvosi szakvéleménnyel szemben – fejsérülése következtében – szó sincs arról, hogy butulna, kiválóan emlékszik mindenre, miközben élt benne a vágy is, hogy történetét, amelyre nyilvánvalóan büszke volt, de amelyet a vizsgálótiszt előtt mégis rejtegetni, tagadni kellett, elmondhassa valakinek. Betegsége következtében pedig valóban gyengült az ítélőképessége, ezért teljesen nyíltan, cselekményeit néhol még ki is színezve mesélte rémtörténeteit a melléültetett fogdaügnöknek.¹¹⁴

Rasztik nem tartott különösebben az eljárástól. Úgy ítélte meg, hogy parancsra cselekedett, és nem bántott mást, mint szerbeket, egyébként is az volt az elgondolása, hogy a vizsgálótiszt számára a csendőrök tevékenysége az igazán érdekes, ezért egy magyar bíróságtól nem számított különösebben súlyos ítéletre.¹¹⁵ Sokkal jobban félt attól, hogy kiadják Jugoszláviának. Amikor első alkalommal kapott engedélyt levélíráásra, efelől akarta megnyugtanni a feleségét. A vizsgálat idején, miként az eddig feltárt források szerint a többi vádlottat, Rasztikot sem bántották. Méltatlankodott is a fogdaügnöknek, hogy társai – noha nem is verik őket – mindent bevallanak.¹¹⁶

Az eljárás során a bíróság bizonyítottnak tekintette, hogy Rasztik a razzia idején a csendőrök mellett működő nemzetőrök egyik vezetője volt, hogy rendszeresen részt vett a foglyok Tisza-partra kísérésében és legyilkolásában. Bűnösnek találta a razziaán kívül elkövetett egyes gyilkosságokban, valamint az elhurcoltak és kivégezettek sérelmére elkövetett fosztogatásokban. Első fokon a Budapesti Katonai Bíróság dr. Mátyás Miklós hadbíró ezredes vezette tanácsa a per elsőrendű vádlottjaként 1959. december 10-én zárt tárgyalás után halálra ítélte. Ítéletét a másodfokon eljáró Ledényi Ferenc hadbíró ezredes vezette külön tanács 1960. január 25-én jogerőre emelte. 1960. január 27-én kivégezték.

FÉLEGYHÁZI MEGYESY ÁGOSTON

Félegyházi Megyesy Ágoston 1925. február 22-én született Gyulán, apja törvényszéki tanácselnök volt. Békéscsabán érettségizett 1933-ban, majd elvégezte a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karát, 1937-ben doktorált. A II. kerületi törvényhatóság adószámviteli osztályán kezdett dolgozni, de alig egy év múlva, 1939 februárjában behívták sorkatonai szolgálatra. A budapesti I. híradós zászlóaljhoz került, 1940-ben részt vett az erdélyi bevonulásban, ezért

112 Uo.

113 „A vizsgálati osztály 403. sz. zárkájába helyezjük el. Biztosítjuk, hogy a zárkában akkor már egy fogdaügnök legyen elhelyezve.” Operációs terv Rasztik Péter őrizetbe vételére. 1959. június 9. Uo. Már azt megelőzően vامتert ültettek Rasztik mellé, hogy az egyik gyanúsított az öngyilkosságba menekült letartóztatása elől.

114 „Sokszor már alig tudok uralkodni magamon, amikor a legnagyobb flegmával meséli »hőstetteit«, gyilkosságait.” Rasztik Péter..., Koltai fedőnevű fogdaügnök összefoglaló jelentése 1959. július 2. Uo.

115 Rasztik Péter..., Por fedőnevű fogdaügnök jelentése Rasztikról Péterről, 1959. augusztus 22. Uo.

116 Uo.

megkapta az erdélyi emlékérmét. 1940 decemberében zászlósként szerelt le. Három hónapig a fővárosnál dolgozott; 1941 márciusában ismét behívták katonának. A Délvidékre került híradósként, feladata részint a lakosság hangulatának felderítése, részint a magyarbarát propaganda terjesztése volt – különösen a német nemzetiségűek körében. Itteni tevékenységéért megkapta a délvidéki emlékérmét. 1941 májusában jelentkezett csendőrnek, 1959-es vallomása szerint azért, hogy megmeneküljön az újabb katonai behívásoktól. A tisztiiskola elvégzése közben Sátoraljaújhelyen és Nyírbátorban volt próbaszolgálaton. 1943. január 1-jén léptették elő hadnaggyá, ekkor helyezték végleges állományba. Ekkortól Désen teljesített szolgálatot, szárnyparancsnok-helyettesként. 1943. május 16-án áthelyezték a nagyváradai csendőr tanzászlóaljhoz, ahol a bűnügytant, a tereptant és a szolgálati szabályzatot tanította. 1944. március 19-én a tanzászlóalj tisztjei között felmerült, hogy a Tisza vonalánál megpróbálnak ellenállni a németeknek, a tervezetést azonban a nagyváradai helyőrségparancsnok elfojtotta.¹¹⁷

1944. május elején a tanzászlóalj vette át a rendőrségtől a nagyváradai gettó felügyeletét, ahova több mint harmincezer zsidónak minősített személyt zsúfoltak össze embertelen körülmények között. Péterffy Jenő csendőr alezredes, a tanzászlóalj parancsnoka az ekkor már főhadnagyi rangot elért Megyesy Ágostont nevezte ki a gettóban felállított speciális nyomozócsoport egyik parancsnokának.

A nyomozók feladata részint a bujkáló zsidók felkutatása és a gettóba szállítása volt, de ennél sokkal nagyobb mértékben azoknak az értékeknek a felkutatása, amelyeket a gettóba összeköltöztetettek nem jelentettek és nem szolgáltatnak be a hatóságnak, hanem ismerőseik, barátaik révén próbáltak átmenteni a háborút követő időkre. Megyesy a „vagyon tárgyutató részleg” parancsnoka lett, fő feladata a felderített és elkobzott vagyon tárgyak leltározása volt, annak felügyelete, hogy a kincseket ne tulajdonítsák el a nyomozást végző csendőrtiszt-helyettesek. A nyomozás felügyelete nem tartozott feladatai közé, de mivel a nyomozást végzők közül többeknek századparancsnoka volt a tanzászlóaljnál, tudott a gettóban történekről, és volt beleszólási lehetősége. Ezt az 1959-es eljárás során részben elismerte: „A nyomozók mint az iskola hallgatói fegyelmi ügyekben hozzám tartoztak, de csak olyan értelemben, hogy a laktanyarend számukra itt is kötelező volt.”¹¹⁸

A mintegy negyvenfős nyomozócsoport teljesítette az elvárásokat, a gettóba zárt embereket eredményesen fosztották meg vagyonuk utolsó darabjaitól is. Alig több mint két hét leforgása alatt¹¹⁹ Megyesy több mint húszezer tételt leltározott,¹²⁰ az aranyat, ékszereket a zsidók deportálása után átadta a nagyváradai pénzügyigazgatóságnak. Ez idő alatt Megyesy és a másik eljárás alá vont csendőr vallomása szerint mintegy 100–150 embert kínoztak meg. Az egyik 1946-ban tanúvallomást tett sértett úgy emlékezett, hogy a csoport kezdetben a gazdagokat hallgatta ki, de később a kevésbé tehetősekre is sor került, a kínzások pedig egyre kegyetlenebbek voltak. A gettó területén lévő sörgyár épületét, ahol a nyomozati munka folyt, morbid humorral pénzverdének hívta a köznyelv, utalva a módszerre és a célra. Az ügyben 1946 májusában néptörvényszéki tárgyalást tartottak Kolozsváron, amelynek során – távollétében – halálra ítélték Megyesy Ágostont. A néptörvényszék bizonyítottan látta, hogy Megyesy volt a nyomozócsoport parancsnoka, és azt is, hogy a nyomozók válogatottan szadista eszközökkel verték ki a gettó

117 BKB 058/1959. Megyesy Ágoston pere (a továbbiakban Megyesy Ágoston...), Megyesy Ágoston jegyzőkönyve 1959. július 29. HL.

118 Uo.

119 A gettó május 10-től május 25-28-ig volt a csendőrség parancsnoksága alatt. Uo.

120 Megyesy Ágoston..., Elsőfokú ítélet 1959. augusztus 11. HL.

lakóiból, hova rejtették el értékeiket. Az eljárás során kihallgatták a csekély számú túlélőt (a nagyváradi zsidókat 1944 júniusában Kassán keresztül Auschwitzba deportálták, ahonnan csak alig néhányan tértek haza). Tanúvallomást tettek a megkínzottak és az a zsidó orvos, aki a gettóban próbálta ellátni a sebesüléseiket. A vallomásokból egyértelműen kiderül, hogy a nyomozócsoport csendőrei a kor átlagánál is kegyetlenebbül kínozták az eléjük kerülőket, gumibottal és elektromos árammal, az ájulásig pumpálták beléjük a vizet, minden lehetséges módon megalázták őket. Ha ez sem volt elég, az apák és férjek előtt kínozták meg gyermeküket vagy feleségüket. Különös előszeretettel élték ki szadista hajlamaikat a nőkkel szemben. A kegyetlen bánásmód következtében többen öngyilkosok lettek, többek között egy orvos, akit ugyan nem kínoztak meg, de nem bírta elviselni azt, amit orvosként tapasztalt a megkínzottak ápolása során.

A csoport különös kegyetlenségét jelzi, hogy jóllehet a csendőrök cselekményeiket kizárólag zsidónak minősülő személyek rovására követték el, a kínzások hírére a csendőrfelügyelőség még 1944 májusában hadbírói vizsgálatot rendelt el.¹²¹ Hírét vette a „pénzverdében” történetnek Megyesy apja is, aki egyik látogatásakor arra kérte a fiát, hogy igyekezzen megakadályozni a törvénytelen ségek elkövetését, abba maga semmiképpen ne folyjon bele. Megyesy azt válaszolta, hogy mint viszonylag fiatal tisztnek, nincs beleszólása a nyomozati munkába, tehetetlen az általános szokással és a kínzásokat elnéző magasabb rangú parancsnokokkal szemben. Az 1959-es bírósági tárgyalásakor is azzal védekezett, hogy noha tudott a kínzásokról, azok ellen nem tudott, nem mert fellépni, de maga személyesen nem vett részt a bántalmazásokban, ilyet személyesen nem is tapasztalt. (A csendőrségi szabályzat szerint tiszt nem is nyomozhatott.)

Ezzel szemben 1944-ben a gettó lakói Megyesy-csoportnak nevezték a nyomozócsoportot,¹²² és 1946-ban akadt olyan tanú, aki határozottan emlékezett arra, hogy kínzásakor Megyesy a helyiségben tartózkodott, meg sem próbálta fékezni a kihallgatókat, sőt utasította őket a vallatás folytatására. Amikor az áldozat hozzá fordult védelemért, Megyesy egy időre elhagyta a helyiséget, majd kis idő múltán több tisztársával tért vissza. Az áldozatok 1946-os vallomásain kívül az egyik csendőryomozó 1959-ben is azt vallotta, hogy neki a nyomozócsoportnál közvetlen felletése volt Megyesy.¹²³ A nyomozóként működő csendőr az 1959-es eljárásban így vallott: „Megyesy Ágoston 2-3 esetben volt nálam a Dréher sörgyár pincéjében és irodájában, amikor árammal kínoztam az üldözötteket. Megjelenésekor mindig azt kérdezte, hogy a vallatás hogy sikerült, beszélnek-e az üldözöttek az elrejtett vagyontárgyaikról.”¹²⁴ Az ellene 1945-ben Magyarországon indított népbírói eljárásban Péterffy Jenő csendőr alezredes is azt vallotta, hogy Megyesy-t nevezte ki a nyomozócsoport parancsnokává.¹²⁵ Az ellene 1959-ben indított el-

121 Ennek során Megyesy-t is elmarasztalták a begyűjtött kincsek leltározása körüli kisebb mulasztások miatt. Az is igaz, hogy a hadbírói vizsgálatot nemcsak a kínzásokról elterjedt hírek váltották ki, hanem az is, hogy a tiszteltes csendőrök a nyomozás során engedély nélkül tartottak házkutatásokat tiszték és magas állású hivatalnokok, köztük a csendőrfelügyelő unokaöccsének a lakásán. A feltárt iratokból nem derül ki, hogy ezek a tiszték, illetve hivatalnokok megpróbálták „zabrálni” a zsidóvagyonból, vagy ellenkezőleg, segíteni próbálták egyes üldözötteken.

122 Megyesy Ágoston..., Dr. Raffy Ádám tanúvallomása az elsőfokú tárgyaláson 1959. augusztus 11. HL.

123 Tevely József vallomását különösen óvatosan kell kezelni, mert egyfelől őt magát is gyanúsítottként tartóztatták le, vagyis érdekében állhatott a felelősséget egy magasabb rangú személyre hártani, de az is lehetséges, hogy tizenöt év távolából nem emlékezett pontosan. Tevelynek a csendőriskolán parancsnoka volt Megyesy, lehet, hogy ezt a viszonyt vetítette ki a nyomozócsoportbeli beosztására.

124 Megyesy Ágoston..., Tevely József jegyzőkönyve 1959. január 30. HL.

125 Megyesy Ágoston..., a Kolozsvári Népbíróóság 8/1946. sz. ítélete. HL.

járás során Megyesy is elismerte, hogy tudott a bántalmazásokról, de nem tartotta magát közvetlenül felelősnek.¹²⁶

A gettót május végén számolták fel, amikor a zsidókat tehervagonokban Kassára szállították, ahol átadták őket a németeknek. A transzport innen Auschwitzba ment. A gettó kiürítése után Megyesy az őrparancsnokképző iskola oktatótisztjeként dolgozott tovább Nagyváradon, amíg szeptember közepén frontszolgálatra nem rendelték. Ahhoz az egységhez került, amely Bánffyhunad és Csucs között foglalt állást, kezdetben inkább a román csapatokkal szemben. Körülbelül egy hónapon keresztül nem történt említésre méltó esemény, a szemben álló felek egymásnak veszteséget alig okozva, tisztos távolból lövöldöztek gyalogsági fegyverekből. Nem sokkal október közepe előtt érkezett meg a románokhoz a szovjet erősítés, és az október 13-án megindított támadás elsöpörte a magyar védelmi vonalat. Menekülni volt kénytelen az a gyengén felfegyverzett, mindössze három golyószóróval rendelkező század is, amelynek Megyesy volt a parancsnoka. Krasznán, Nagykárolyon és Nyíregyházán keresztül Budapestre vonultak vissza, ide azonban október 20-án a századnak csak egy töredéke érkezett meg, a többiek útközben lemorzsolódtak.¹²⁷

Budapesten Megyesyt a menekült csendőrökből felállított I. karhatalmi zászlóaljba osztották be, egy géppuskásszázadnak lett a parancsnoka. Vallomása szerint azonban az alakulat tevékenységében már nem vett részt. November 7-én megnősült, ezért néhány nap szabadságot kapott, de ennek letöltése után sem tért vissza. Orvosi igazolást szerzett: sárgaságra hivatkozva egészségügyi szabadságot kapott. A szabadságot felesége rokonainál, Dorogon akarták eltölteni, de oda már nem érkezett meg: december 29-én csendőregyenruhában szovjet hadifogságba esett.¹²⁸

A vallomás nehezen hihető, az eljárás során azonban sem a vizsgálati szakban, sem a bíróság előtt nem hallgattak ki tanúkat Megyesy 1944. végi tevékenységéről. Megyesy verziójával szemben egyedül védőügyvédjének a fellebbviteli tárgyaláson elmondott szavai állíthatók: „Vádlott 1945 tavaszán az ország felszabadítása érdekében pozitív tevékenységet fejtett ki, erre nézve adatot nem szolgáltatathatok, mivel azok katonai titkot képeznek. Az eljáró ügyész közölte velem azt, hogy vádlott ezen tevékenységéről tudomásuk van.”¹²⁹

Megyesy 1950. december 1-jén jött haza a szovjet hadifogságból. Először Vácra került tolonházba, majd Kazincbarcikára internálták, ahonnan 1953. szeptember 18-án szabadult, de egyidejűleg rendőrhatalom felügyelet alá helyezték. Dömsödre költözött, ahol a vízügyi igazgatóságnál helyezkedett el segédmunkásként. Élete rendeződni látszott, felesége tanítónőként dolgozott, 1945-ben született gyermeke után még két gyermeke született.

1956 márciusában munkahelye igazolása szerint példamutatóan kivette részét az árvízvédelmi munkákban.¹³⁰ A forradalom alatt lakóhelyén a nemzetőrség parancsnokává választották, ezt azonban visszautasította azt követően is, hogy a rendőrség a forradalom mellé állt, és a

126 „A Dréher sörraktár épületeiben tömegesen ütötték-verték őket, és árammal kínozták azokat az üldözötteket, akik nem akarták megmondani, hogy hova rejtették el értéktárgyaikat. Erről nekem is volt tudomásom, mint a nyomozócsoport egyik vezetőjének, azonban nem tettem ez ellen semmit, hogy megakadályozzam az üldözöttek bántalmazását. A megkínzottak száma kb. 150 volt.” Megyesy Ágoston..., Megyesy Ágoston jegyzőkönyve 1959. február 2. HL.

127 Megyesy Ágoston..., Megyesy Ágoston önvallomása, 1959. március 28. HL.

128 Megyesy Ágoston..., Megyesy Ágoston jegyzőkönyve 1959. július 29. HL.

129 Megyesy Ágoston..., Sebestyén Ernő ügyvéd védőbeszède a másodfokú tárgyaláson 1959. október 2. HL.

130 Megyesy Ágoston..., a Középdunavölgyi Vízügyi Igazgatóság IV. szakaszmenőkségének igazolása Megyesy Ágostonról 1959. augusztus 7. HL.

község rendőrparancsnoka is e feladat elvállalására kérte. A községi földnyilvántartó hivatal iratainak egy részét, a térképeket azonban lakásán helyezte el, így azok nem semmisültek meg, amikor a tüntetők elégették az iratokat.¹³¹ A kegyelmi kérvényben védője arra hivatkozott, hogy a „lefolytatott bizonyítási eljárás során igazolást nyert, hogy a vádlott az 1956. évi ellenforradalom idején pozitív magatartást tanúsított”.¹³² Ezt 1958 nyarán a rendőrség még honorálta, amikor felmentették a további jelentkezési kötelezettség alól, de a bíróság 1959-ben már nem.

1959. január 21-én rendelték el ügyében a nyomozást, ugyanezen a napon rendelték el közbiztonsági őrizetbe helyezését. 1959. június 30-án határozott úgy a politikai nyomozó osztály, hogy az ellene összegyűjtött terhelő adatok lehetővé teszik bíróság elé állítását, és hozott határozatot terheltként való felelősségre vonásáról, egyben előzetes letartóztatásba helyezték. A vizsgálat során Megyesyvel szemben nem alkalmaztak kényszerítő eszközöket. Megyesy nem érezte magát bűnösnek, „csupán felelősnek a kollektív felelősség alapján”.¹³³ A vizsgálat során a politikai nyomozó osztály beszerezte a Kolozsváron 1946-ban megtartott eljárás aktáit, a Megyesyre vonatkozó részeket, vallomásokat lefordították. A vizsgálatot kiterjesztették a határon túlra is (ettől a délvidéki esetekben eltekintettek), és a felkutatott túlélőket 1959 májusában Nagyváradon újjólag kihallgatták. Az eljárás érdekessége, hogy noha a gettóban felállított nyomozócsoport tagjai közül többeket azonosítottak, az ugyancsak felelős beosztást betöltött Fráter János őrizetben is volt az eljárás idején, Megyesyn kívül mégis mindössze egy személy bíróság elé állítását tervezték, de Tevely József két és fél hónappal azt követően, hogy vallomást tett Megyesy Ágoston ellen, meghalt a büntetés-végrehajtás kórházában.¹³⁴

Megyesy Ágostont első fokon a Budapesti Katonai Bíróság Mátyás Miklós hadbíró őrnagy vezette tanácsa az 1959. augusztus 11-én megtartott zárt tárgyaláson halálra ítélte. A tanács egyik tagja sem tartotta kegyelemre méltónak. Az 1959. október 2-án megtartott tárgyaláson a Ledényi Ferenc hadbíró ezredes elnökletével összeülő katonai felsőbíróság megerősítette az első fokon kiszabott ítéletet. A halálos ítéletet október 6-án, reggel 7 óra 10 perckor végrehajtották.

A kivégzés után egy hónappal Mátyás hadbíró levélben hívta fel a Pest megyei tanács elnökhelyettesét, hogy ilyen súlyos bűncselekményeket elkövető személy felesége „alkalmatlannak látszik népi demokráciánkban arra, hogy gyermekek nevelésével foglalkozék”, ezért javasolta Megyesy Ágostonné azonnali elbocsátását.¹³⁵

Nyilvánvaló, hogy az 1945 előtt háborús és/vagy népellenes bűncselekményeket elkövetett személyek 1959-ben történt bíróság elé állítása része volt a forradalom leverését követő politikai bosszúhadjáratnak. A kampánnyal Kádárék azt kívánták igazolni, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány bíróságai a Rákosi-korszakkal ellentétben nem kommunistákkal szemben folytatnak koholt pereket, hanem a fasiszmus kiszolgálói felett mondanak ki megérdemelt ítéleteket. Nem a mozgalom élharcosait dobják áldozatul, hanem azok közül gyomláznak, akikről okkal feltételezhető, hogy az úgynevezett néphatalom ellenségei – szóhasználatuk szerint ellenforradalmárok – voltak és maradnak. A kampány segített a statisztikák javításában az igazságszolgáltatás szerveinek, amelyek ezúttal valóban „körmenetben” ítélezhettek az „osztályellenség”, a fasiszták fölött. (E tekintetben csak az magyarázható

131 Megyesy Ágoston.... A dömsödi községi tanács igazolása Megyesy Ágostonról 1959. augusztus 8. HL.

132 Megyesy Ágoston.... Dr. Sebestyén Ernő védő kegyelmi kérvénye, d. n. HL.

133 Megyesy Ágoston.... Megyesy Ágoston jegyzőkönyve 1959. július 29. HL.

134 Megyesy Ágoston.... Tóth Ferenc rendőr főhadnagy jelentése 1959. április 22. HL.

135 Megyesy Ágoston.... Mátyás Miklós hadbíró őrnagy levele a Pest megyei tanács vb-elnökének 1959. november 5. HL.

nehezen, hogy miért történt mindez titokban, miért születtek zárt tárgyalásokon az ítéletek, miért nem kísérte sajtókampány az eljárásokat.)

De nyilvánvaló az is, hogy a bemutatott négy személy – és társaik – cselekményei nemcsak a kádári igazságszolgáltatás szempontjai szerint bűncselekmények. Szégyenletes gonosz-tettnek minősítette például a Délvidéken történeteket Bajcsy-Zsilinszky Endre ugyanúgy, mint Kállay Miklós és még sokan mások. És – tárgyunk szempontjából – messzemenően idegenek voltak tetteik mindattól, ami a forradalmat jellemezte: a forradalmat, amelynek legfőbb célja az egyetemes emberi és polgári jogok kivívása és biztosítása volt. Bárdos, Megyesy, Ökrös és Rasztik nemcsak azért nem vettek részt a forradalomban, mert másoknál jobban kellett félniük az esetleges bukás utáni megtorlástól, hanem azért sem, mert ötvenhat nem az ő forradalmuk volt. Nem az üldözöttek üldözőié, hanem az üldözöttek felszabadítóíé. Nem a gyilkosoké, hanem a gyilkosokkal szembefordulóké. Nem az embertelenségé, hanem az egyetemes humanizmusé.

Kegyetlenség ötvenhat mártírjaival szemben közéjük sorolni azokat, akik nekik is ellenségeik voltak.

IRODALOM

- A. SAJTI Enikő: *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormány délszláv politikája*. Budapest, 1987, Kossuth.
- A. SAJTI Enikő–MARKÓ György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről (1943. december 14–1944. január 14.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. sz. 426–453. p.
- BUZÁSI János: *Az újvidéki razzia*. Budapest, 1963, Kossuth.
- CSEH Zita: Volt csendőrnnyomozók és politikai detektívek elleni büntetőeljárások 1959–60-ban. Budapest, 2000, 1956-os Intézet. Kézirat.
- BAK János et al. (szerk.): *Évkönyv III*. Budapest, 1994, 1956-os Intézet, 237–256. p.
- HOLLÓS Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Budapest, 1971, Kossuth.
- KAISER Ferenc: *A magyar királyi csendőrség története a két világháború között*. Pécs, 2002, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- M. KISS Sándor–KAHLER Frigyes: *Forradalom és szabadságharc Magyarországon, 1956*. Budapest, 2002, Korona.
- RAINER M. János: Az 1956 után kivégzettek névsorához. In Balassa et al. (szerk.): *Halottaink, II*. Budapest, 1989, Katalizátor Iroda.
- SZIMIN Magda: *Mire a meggyfa kivirágzik*. Újvidék, 1959, Fórum.